

T.C.
ŞANLIURFA
VALİLİĞİ

ŞANLIURFA SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS ARAŞTIRMALARI

2025

T.C.
ŞANLIURFA
VALİLİĞİ

ŞANLIURFA

SOMUT OLMAYAN KÜLTÜREL MİRAS ARAŞTIRMALARI

I. CİLT

2025

ŞANLIURFA
SOMUT OLMAYAN
KÜLTÜREL MİRAS
ARAŞTIRMALARI

I-II. CİLT
ŞANLIURFA VALİLİĞİ YAYINLARI

Birinci Basım: Ağustos 2025

ISBN 978-625-445-142-3

Şanlıurfa İli Kültür Eğitim Sanat ve Araştırma Vakfı (ŞURKAV) Katkılarıyla

Editörler

Prof. Dr. Yakup ÇELİK
Öğr. Gör. S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU

Bölüm Editörleri

Prof. Dr. Halit KARATAY
Prof. Dr. Ahmet Ferit ATASOY
Prof. Dr. Mehmet ÖNAL
Doç. Dr. Ömer KIRMIZI
Dr. A. Cihat KÜRKÇÜOĞLU
Öğr. Gör. S. Sabri KÜRKÇÜOĞLU
Mustafa AKGÜL
Mehmet Bakır KARADAĞLI
Abuzer AKBIYIK

Görsel Tasarım

Mustafa AKGÜL

Tashih

Mehmet Emin MERCAN
Hilal YÜKSEL
Ali Nur HAYIRLI
Selahattin E. GÜLER

Baskı

EMSAL Matbaa Tanıtım Hizmetleri San. ve Tic. Ltd. Şti.

Bahçekapı Mah. 2477. Cad. No:6 Etimesgut / Ankara

Tel: 0 312 278 82 00 - Sertifika No: 46753

“Şanlıurfa Somut Olmayan Kültürel Miras Araştırmaları” adlı kitap Şanlıurfa Valiliği yayını olup kitapta yer alan yazıların içerik, dil, imla ve ilmi sorumluluğu ile hukuki sorumluluğu yazarlara aittir. Yazıların içeriği Şanlıurfa Valiliği’nin görüşlerini yansıtmaz. İzinsiz kopya edilemez ve çoğaltılamaz.

ŞANLIURFA KÜLTÜRÜNDE ZİKİR, SEMÂ, SEMÂH VE TEKKELER

Prof. Dr. Ali TENİK
Harran Üniversitesi
İlahiyat Fakültesi

ŞANLIURFA'DA TASAVVUF KÜLTÜRÜ ve ETKİLERİ

Tasavvufun ilk olarak kurumsallaştığı ve kurumlarıyla insanların hayatlarını etkileyerek onları yeni bir ruhla şekillendirerek ilâhî bir kültür ve medeniyet oluşturduğu ilk topraklar Şanlıurfa'nın da içinde bulunduğu bölgenin topraklardır. Tarihî kaynaklar ilk dönemlerde Harran'da iki tekkenin varlığından söz etmektedirler. Halep Salnâmesi'nde ise, o dönemde Urfa'da 6 tekke ve zâviye, Birecik'te 7 tekke, Suruç'ta 1 tekke, Rum Kale/Halfeti'de 18 tekkenin mevcut olduğu kayıtlıdır. İşte bu kurumlarda yetişenler, kişilikleriyle, halka olan muhabbet ve alakalarıyla en az toplumu yöneten insanlar kadar sevgi ve hürmet görmüşlerdir. Aynı şekilde tasavvuf ekolleri de terbiye ve eğitimin en ideal merkezleri olarak yeni bir kültürün oluşmasına öncülük etmişlerdir. Bu kültürün icra merkezleri de tekkeler olmuştur. İslâm medeniyet ve kültür sürecinde medrese nasıl İslâm ilminin ve kültürünün yayılmasına katkı sağlayan kurumların başında geliyorsa aynı şekilde tasavvuf ilminden neşet eden kültürle hayat bulan kurumlar olarak tekkeler de aynı görevi icra etmişlerdir.

Osmanlı döneminde ülkenin mûsikîşinâslarıyla ilgili yazılan ilk biyografik eserde Urfa mûsikî kültürüne önemli bir yer verilmesi bu kültürün kadim geçmişinin

bir göstergesidir. Özellikle tasavvuf kültürüyle yoğrulan dönemin en önde gelen Dîvân şâiri Urfalı Şâir Yusuf Nâbî (ö. 1124/1712) bu mûsikî kültürüne katkı yapan önemli bir şahsiyettir. Şâir Nâbî tasavvuf ve tarikat meşrepli olup başat eseri olan Dîvânı tasavvufî bir renk arz etmekte, bu eserdeki şiirleri ve kasideleri ya bestelenerek ya da ham bir şekilde başta Rifâiyye olmak üzere diğer birçok ekolün zikir meclislerinde sürekli okunmaktadır (Tenik, 2021.). Şâir Nâbî'nin şiirleri yalnızca Türk Edebiyatı'nın Divân türüne değil, Urfa'da hayat bulan diğer tekkelerin zikir evrâdında okunan ilahîlere ruh veren kaside ve gazeller olmuştur. Aynı şekilde Urfa kültüründe başat rol oynayan Urfa Sanat ve Halk Mûsikîsi üzerinde en büyük etki bırakan başta Mevleviyye, Rifâiyye ve Kâdiriyye gibi ekollerden terbiye alan kişilerin icra ettiği "tasavvuf mûsikîsi"dir. Diğer taraftan Urfa Mûsikîsini etkisi altına alan Dinî Mûsikî eserlerin çoğunlukla tasavvuf ehlinin derûnî aşkla dudaklarından dökülen sözler olduğunu görmekteyiz. Bu yüzden tasavvuf mûsikîsi bölgenin müzik kültürü üzerinde derin bir tesir bırakmıştır. Urfa'da en yaygın tasavvuf ekolleri olan Kâdiriyye ve Rifâiyye tekkelerinin zikir meclislerinde icra edilen meşhur sûfî şâirlerin Dîvân'larındaki şiirler, kaside ve gazeller bestelenerek güzel sesli zâkirler tarafından def eşliğinde icra edilmiştir. Yine Dinî Mûsikî'nin en güzel ve sanatlı

ürünü olan eserlerinden “durak” ve “tevşih” gibi formların çoğunluğu bu iki ekolün mensubu mûsikîşinâslar tarafından bestelenmiştir (Tenik 2021).

Bu çalışmada, Urfa’da yüzyıllardır yaşanmış, geçmişten günümüze intikal eden, medeniyet oluşturan tasavvufun farklı ekollerinden neşet eden bu kültürün halk arasında yaşayan birçok ritüel ve tesiri ele alınmıştır.

1) Dergâh'ta Teravih

Tarih boyunca tasavvuf ekollerinin ilk kurulduğu yerler arasında Harran ve Urfa önemli bir yer tutar. Belli başlı büyük ekollerin birçoğu bölgede halkın hayatına dokunmuşlardır. Başta Vefâiyye, Kâdiriyye, Kübreviyye, Halvetiyye, Nâkşibendiyye, Nakşî-Hâliidiyye, Mevleviyye, Rifâiyye, Yeseviyye, Bektâşiyye, Sâdiyye ve Anadolu’da pek görülmeyen Şâzeliyye gibi ekoller halkın sevgisini ve bağlılığını kazanmıştır. Diğer taraftan halkın sosyoekonomik hayatının huzuru için üretken ve toplum için fedakârlıkta bulunan bireyleri yetiştiren Ahîlik gibi tasavvufî teşkilat da asırlarca Urfa’da yaşayan insanların hayatlarını etkileyerek, halkın ve toplumun hayatı üzerinde önemli izler bırakmıştır. Bu okollerin anlayışında neşet bulan sosyal hayat, ekonomi, sanat, edebiyat, mimari, estetik, mûsikî ve kültür Urfa insanının yaşamını yüz yıllarca etkileyerek onlara huzurlu bir hayat sunmuştur (Tenik

2021). İşte bu yüzden ki sadece Urfa’nın değil bütün bölgenin ilim, irfân, sanat, edebiyat, kültür ve medeniyet beldesi olmasında tasavvuf ve ekollerinin rolü hayli fazladır. Bu çalışmada, geçmişte yaşanan ve günümüzde de bu kültürü yaşatan tekkelerde icrâ edilen zikir, semâ ve semâhların tesirleri tespit edilip aktarılmaya çalışılmıştır.

A- ZİKİRLER

Zikir, tasavvufta bireyin terbiye eğitimini almasında önemli bir ritüeldir. Herhangi bir tasavvuf ekolüne mensup olan, ilgi duyan müntesiplerin bireysel ve toplu olarak icra ettikleri zikir uygulamaları, tasavvuf ekollerinin yerel ve geleneksel kültürlerine göre farklılıklar taşımaktadır. Her tasavvuf ekolü kendi geleneğine göre bir ritüel takip etmiştir. Bu çalışmada geçmişten günümüze Urfa’da yaşayan tasavvuf ekollerinin günümüze de intikal eden zikirlerinin icrası, uygulamasının usul ve erkânını incelemeye tabi tuttuk.

1) KÂDİRİYYE ZİKİRİ

Harran-Urfa bölgesinde yaşayan tasavvuf ekolleri, Anadolu topraklarına gelmeden önce bu bölgede daha erken dönemlerde kabul görürler. Kâdiriyyenin neşvünemâ bulmasıyla Urfa’da bu ekolün zemin bulması aynı tarihe denk gelmektedir. Nitekim Harranlı muhad-dis ve fâkih Hamid b. Hamid Ebû'l-Fadıl, Hayât b. Kays el-Harrânî'nin Abdülkâdir Geylânî'yi sıklıkla ziyaret ettiğini, onun tasavvuf anlayışından istifade ettiğini bu yüzden de Geylânî'yi de kendisine pîr olarak kabul ettiğini ifade eder. Bu yüzden kendisinin Kâdirî olduğunu daha sonra Halep Atabeglerinden Nureddin Zengi'nin Harran’da kendisi için bir medrese ve dergâh inşa ettiğini söyler. Yukarıda da ifade edildiği gibi, tarihî kaynaklarda İslâm coğrafyasında tekkelerin kuruluşundan önce bu bölgede bir medrese ve iki hânkâh/tekkenin mevcut olduğu ifade edilmektedir. Bundan dolayı Kâdiriyye tarikatı, diğer birçok tarikat gibi, Urfa bölgesine tarikatların tedviniyle birlikte zemin bulur.

Abdülkâdir Geylânî'nin (ö.561/1166) vefatından sonra birçok çocuğunun olması hasebiyle yaşadığı tasavvufî hâl, kendisinin ilim ve tasavvuf tedrisatından geçen oğulları tarafından farklı bölgelerde sürdürüldü. Daha sonra Kâdiriyyeden ortaya çıkan kollar, genel olarak Geylânî'nin Ebû Abdurrahman Abdullah (ö.589/1193), Seyfeddin Abdülvehhâb (ö.592/1196), Abdürrezzâk, Ebû Muhammed Abdülazîz (ö.602/1206),

Abdülcebbâr Geylânî'ye ulaşmaktadır. Anadolu'nun doğusunda ve Irak'ın kuzey bölgelerinin yer aldığı coğrafyada 13. yüzyıldan beri yaygın olan Kâdiriyye, Abdulkâdir Geylânî'nin soyundan gelen Berzencî ve Sâdât-i Nehrî gibi Suriyeli ve Kuzey Iraklı şeyh aileleri tarafından temsil edilir.

Kâdiriyye, Anadolu'da ilk defa 15. yüzyılda Eşrefiyye ve 17. yüzyılda Rumiyye kollarıyla halkla tanışırken, Anadolu'nun doğu ve güneydoğusunda yaşayan halk 13. Yüzyıldan itibaren Kâdiriyye tarikatıyla tanışır. Kâdiriyye, 13. yüzyılda Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu'da İran ve Irak topraklarında yaşayan Berzenci ve Sâdât-i Nehri olarak tanınan ailelerin yanı sıra Şehrezor ve Suriye bölgesindeki Kâdiriyye aileleri mensupları mürid ve halifeler vasıtasıyla bu bölgede halk arasında kabul görür. Aynı şekilde Suriye topraklarında ve Irak Kürt bölgesinde etkili olan Abdülaziz Geylanî koluna mensup halifeler, müridlerce Doğu ve Güneydoğu Anadolu'da kabul görür. Anadolu'da ve İstanbul'da Kâdiriyye ekolünün hatırı sayılır bir oranda kabul görülmesi Hâlisiyye kolunun Urfa halifesi, Dede Osman Avnî Ruhâvî (ö.1300/1883) ve Sivas halifesi, Mûr-ı/Mor Ali Baba (ö.1301/1884) ve diğer Hâlisiyye kolu halifeleri vasıtasıyla gerçekleşir. Nakşibendiyye nasıl tam anlamıyla Anadolu'da Hâlidîyye kolu vasıtasıyla yayıldıysa aynı şekilde Kâdiriyye de Anadolu'da Hâlisiyye koluyla neşünemâ buldu ve yayıldı. Kâdiriyye, ritüel, usûl ve erkânî günümüzde dernek, vakıf gibi kurumlarla halk arasında rağbet görmektedir.

Kâdiriyye, Urfa ve çevresinde genel olarak Hâlisiyye koluyla bilinir. Hâlisiyye kolunun pîri Ziyâeddîn Abdurrahman Hâlis et-Telâbânî'nin (ö.1275/1858-59) yetiştirdiği halifeler hem Anadolu'da hem de Urfa ve çevresinde Kâdiriyye ekolünün ritüellerine göre hizmet vermişler. Kâdiriyyenin Hâlisiyye koluyla sadece Urfa'da değil hem bölgede hem de Anadolu'da kabul görüp yayılmasında tesiri olan zatların başında Dede Osman Avnî Ruhâvî gelmektedir. Dede Osman Avnî ile tanınan, bilinen ve günümüzde de kesintiye uğramadan sürdürülen bu zikir Urfa halkının geneli olarak da bilinmekte ve halk zikre katılarak burdaki atmosferi geçmişte yaşamış, günümüzde de yaşamaktadır.

Kâdiriyye'de zikir, alt kollara göre farklılık gösterir. Anadolu'da yaygın kolları Rumiyye ve Eşrefiyye'deki uygulama genel olarak şöyledir: Dervişler hilal şeklinde

halka oluşturur. Zikre oturularak (kuudi) başlanır. Şeyhin fatiha okumasından sonra salavât getirilir ve Abdulkâdir Geylânî'nin "Kibrit-i Ahmer" adlı evradı özel bestesiyle okunur, ardından kelime-i tevhîd ve ism-i celâl zikrine başlanır. Bu sırada zâkirler ilâhîler okur. Kuudi zikir, bir zâkirin aşr-ı şerif okumasıyla tamamlanır. Ardından ayakta (kıyamî) zikre geçilir. Kıyamî zikre toplu olarak, "Cem olmuş dervişleri pîrim Abdulkâdir'in" sözleriyle başlayan ilahinin okunmasıyla girilir. "Hayyül-Kayyüm, Allâh" esmâlarıyla ahenkli bir şekilde hareket edilip dönülerek (devran) devam edilir. Ritmik adımlarla zikir sağa döndürülür. Bu sırada zâkirler tarafından ritme uygun ilâhîler okunur. Zikir töreni bir zâkirin okuduğu aşr-ı şerif ve şeyh efendinin duasıyla sona erer. Zikir sırasında kudüm, bendir, halile, nevbe gibi vurmali sazlar da kullanılır (Tenik 2012).

2) Hz. İbrahim'n Doğduğu Mağaranın Girişi-Dergâh Cami ve Dede Osman Avni Türbesi / 2025 (Fotoğraf: S. Sabri Kürkçüoğlu)

Urfa'da Her Gün Yâd Edilen Kadirî-Hâlisî Halifesi Dede Osman Avnî

Dede Osman Avnî'yi Urfa halkının hafızasında her gün canlı tutan hakikat ise, Urfa Dergâh Camii'nde icrâ edilen zikirdir. Bu zikir, Dede Osman'ın tarikat meşrepli ailesinden intikal eden ve Dede Osman tarafından yetmiş yıl kesintisiz sürdürülen ve kendisinden sonra da sülûkunu takip edenler vasıtasıyla hiçbir kesintiye uğramadan yüz yıllardır intikale uğramadan devam etmektedir. Zikir, Urfa halkının hafızasında öylesine yer edinmiştir ki, yüzyıllardır Urfa'da yaşayan ya da Urfa'ya dışarıdan gelen birçok insan tarafından bilinen bir zikirdir. Dede Osman Avnî, 1883 yılında vefat ettikten sonra da her hal ve şartta zikir devam etmiştir. Dede Osman Avnî, sabah, ikindi ve yatsı namazlarının akabinde her gün Urfa Dergâh Camii'nde yapılan bu zikirle rahmet ve hürmetle anılmaktadır. Şu hakikati de göz önünde bulundurmamak gerekir ki, tasavvuf kültüründe her mekânın her şehrin her dönemde belli mimarları, önderleri ya da evtâdları vardır. İşte Dede Osman Avnî Efendi de halk tarafından Urfa'nın önde gelen manevî siması, şahsiyeti olarak kabul görmektedir (Tenik 2002, s. 93).

3) Dergâh Camii'nde Zikir / 2025 (Fotoğraf: S. Sabri Kürkçüoğlu)

Dede Osman Avnî ve Dergâh Camii Zikri

Dede Osman ile özdeşleşen Dergâh Câmii Zikri'nin hangi tarihten itibaren icra edildiği bilinmemektedir. Yaptığımız araştırmalarda ve bilhassa bu zikrin müdavimleriyle birebir görüşmelerimizde, zikrin 400 yılı aşan bir geçmişe dayandığı ortaya çıkmaktadır. Bu tarih, Nakşî-Urmevî kolunun Anadolu'nun Güneydoğu'suna

geliş tarihine tekabül etmektedir. Zira Dergâh zikrinde icra edilen zikir elfâzının ekseriyeti Kübreviyye tarikatının şeyhi Seyyid Ali Hemedânî'nin yazdığı "*Evrâdü'l-Fethiyye*" adlı zikir kitabındaki elfâzdır. Urmevîler, Nakşibendiyye tarikatına intisâb etmeden önce Kübreviyye tarikatının Nurbahşiyye kolunun yıllarca irşad hizmetini ifa etmişlerdir. Yaptığımız araştırmalarda kuvvetle muhtemeldir ki Urfa Dergâh Camii zikrinin bu tarihten itibaren yani Nakşî-Urmevî kolunun bölgeye 1600'lü yıllarda gelişile kabul görür.

Urfa Dergâh Camii (Mevlidi Halil Camii) zikrinin dikkat çeken en önemli özelliği, bilinen tarikat zikirlerinden farklı olmasıdır. Tarikat zikirlerinin aksine, her kesimden insana açık olması, bu zikri daha da cezbedici kılmaktadır. Asırlardır kesintiye uğramadan devam edip gelen, sürekli güncelliğini koruyan zikir, haberdar olan herkesin dikkatini ve ilgisini çekmektedir. Yaşamış ve yaşamını devam ettiren birçok tarikatın rengini bünyesinde barındıran bu zikir, birçok tarikatın zikir erkânını insanların benlik dünyasına sunmaktadır.

Urfa Dergâh Camii zikri, Kâdirî meşrepli şeyh Dede Osman Avnî'ye nispet edilmesine rağmen, bugün Urfa'nın farklı yerlerinde icra edilen Kâdiriyye tarikatının zikriyle pek uyuşan bir tarafı yoktur. Örneğin Kâdirî Şeyh Sodey Tekkesi'nde icra edilen zikrin vird ile Dergâh Camii zikrinde benzerlikler bulunmamaktadır. Onun için bu zikre Kâdirî zikri demek zordur. Bu zikir, birçok tarikatın zikir virdini icra eden bir zikirdir. Dergâh Camii zikrinin dua bölümünde geçmişte Urfa'da yaşayan önemli tarikat şeyhleri ve büyük tarikat kurucularının isimleri zikredilmektedir. Günde 3 defa yapılan zikirde, her defasında 3 ayrı virdin okunması, bazı zâkirlerce 3 tarikat zikrinin cem'i olduğu ifade edilmektedir. Zikir müdavimlerinin iddialarına göre, sabah okunan vird Kâdiriyye, ikindi okunan vird Şâzeliyye, yatsıda okunan vird ise Rifâiyye tarikatının virdidir. Her ne kadar okunan bu virdler anılan tarikatların virdleriyle ortak lafızlar içeriyor ise de tamamıyla aynı olduğunu söylemek mümkün değildir. Mesela klasik Kâdiriyye tarikatı zikrinde Abdülkâdir Geylânî'nin ismi yüzlerce defa tekrar edilmesine rağmen, Dergâh zikrinde Geylânî'nin ismi sadece post duasında geçer. Şurası da bir gerçek ki, Kâdiriyye tarikatının geniş bir coğrafyaya yayılması, şube ve kollarında çok farklı virdlerin ve zikir metotlarının ortaya çıkmasına sebep

olmuştur. Dergâh Camii zikri ile özdeşleşen Dede Osman'ın Kâdiriyye tarikatı şeyhi olduğu Urfa Şer'i Mahkeme sicillerinde ve tapu sicillerinde kayıtlıdır. Doğum tarihi bilinmeyen Dede Osman Avnî'nin ölüm tarihi, Dergâh Camii avlusunda bulunan mezar taşına göre 1300/1883'tür. Şanlıurfa'da doğup büyüyen Dede Osman Efendi, talim ve terbiyesini burada alır. Kendisinden sonra zâviye ve tarikat hizmetlerini yürüten Hafız Halil Efendi, şeyhinin vefatından üç yıl sonra 1886'da Şer'i Mahkeme'ye verdiği dilekçede, Dede Osman Efendi'nin tarikat ve zâviye şeyhi olduğunu ve 70 yıl bu görevi yürüttüğünü arz eder.

Dede Osman'ın vefatından sonra zikrin, başzakirliğini Mevlid-i Halil Camii'nin imamın sürdürürler. Bu gelenek 1950'de vefat eden İmam Molla Hüseyin Efendi'nin vefatına kadar devam eder. Bundan sonra başzakirlik 15-20 yıl kadar zikre devam eden cemaat tarafından yürütülür. 1970'lerde Dergâh Camii'nde yeni göreve başlayan müezzin Hafız Mehmet Kılıç görevi üstlenir. Mürîdlerin anlatıklarına göre, müezzinin görevi üstlenmesi kendi isteği ile olmaz; manevî işaretle vazife verilir. Zakirlere göre, başzakirlik görevi rüya yolu ile Dede Osman tarafından tayin edilir.

Dergâh Camii zikri, bilinen tarikat zikri olmadığından her dönemde halkın genelini ilgisini çeker. Zikir duyan ya da katılan kişilerin psikolojik ve sosyal hayatları üzerinde olumlu etkiler bırakır. Zikir müdavimleri, zikre katıldıkları her an kendilerini hayatın zorluklarından ve çıkmazlarından kurtulmanın huzurunu yaşadıklarını ifade ederler. Ortak duyguları; "Zikir anında Allah dışındaki bütün bağlardan kurtulduklarını, sadece Allah'ın sonsuz merhametiyle kuşatıldığımızı hissediyoruz" Zikir, onlar için ilâhî huzur ve feyizle yaşamının hakikatidir.

Dergâh Camii zikriyle tarikatlarda uygulanan zikir birçok konuda farklılık arz eder. Tarikatlarda zikir, ferdî, toplu, cehrî ve hâfî yapılan bir riyazettir. Dergâh zikri, Kâdirî meclislerinden çok farklı bir şekilde gerçekleştirilir. Kâdirîler saf durarak ve yüzleri kibleye dönük bir şekilde oturmalarına/durmalarına ve bazı Kâdirîler de halka şeklinde zikir yapmalarına rağmen, Dergâh Camii zâkirleri "simit" halka şeklinde otururlar. Zikir baştan sona kadar kuudî (oturarak) ve cehrî (sesli) olarak yapılır. Zâkirler, zikri büyük bir huşû içinde canlı ve âhenkli okurken, cami cemaati de huşû ile zikri dinler.

Dergâh zikri için tarikat zikirleri gibi düzenli, belli kaide ve kurallardan söz etmemiz mümkün değildir. Her ne kadar bilinen tarikatlardan birisinin zikri değilse de İslâm geleneğinde kişinin Allah'ı anmasının, O'na dua etmesinin bir adabı ve usulü vardır. Sistemli bir tarikat geleneği ve şeyhi olmadığından dolayı zikre katılmak isteyenler için giriş töreni yapılmaz ve yerine getirecekleri prensipler istenmez, ferdî ve toplu virdler şart koşmak, günlük ve haftalık riyâzetler uygulamak söz konusu değildir. Allah'ı anarak huzura kavuşmak isteyen herkes zikir adabına uymak şartı ile halkaya katılabilir (Tenik 2002. s.93-98).

Dergâh Zikirinde Okunan Evrâd

Dergâh zikri günde üç vakit yapılır. Her vakit zikirinde farklı virdler okunur; zikir sabah namazında caminin bitişiğindeki mescitte icra edilirken, ikindi ve yatsı zikirleri caminin içinde yapılır. *Sabah zikirinde*, "Evrâd-ı fethiyye" okunur. Zikir, sabah namazının sünnetinden sonra "Esmâü'l-hüsnâ" okunarak başlar. Farz namazından sonra sırasıyla, 3 defa "Töve-istiğfâr" edilir, Allah bazı sıfatlarıyla ta'zim edildikten sonra, 10 defa "Vellâbu'l-hamdu ve huve 'alâ kullî şeyin kadîr", 50 defa "Lâ ilâhe illâllah" ile beraber 99 lâfza-i celâl, 3 defa "Hasbunâllâhu ve ni'me'l-vekîl," 3 defa "Subhâne rahbiye'l-aliyyi'l-'âlâ'l-vehhâb," 19 defa "Subhâne" ile beraber Allah'ın sıfatları tekrar edilir. "Lâ havle" den sonra "Esmâü'l-hüsnâ" okunur, 21 defa Râsûlullah'a (sav.) "Sâlât û selâm" getirildikten sonra, post duası yapılarak zikir sona erer. Post duası, Hz. Peygamber'e sâlât ve selâm ile başlar. Sonra sırasıyla ruhu için fatiha okunacaklar zikredilir. Hz. Peygamber'in ehli-i beyti, dört halife, Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, Hz. Hasan, Hz. Hüseyin, Hz. Hamza, Hz. Abbâs ve diğer sahâbiler zikredildikten sonra Abdülkâdir Geylânî, Ahmed Rifâî, Seyyid Ahmed Bedevî, İbrahim Desûkî, Hâyât el-Harrânî, Ukayl el-Menbicî, Ma'rûf-i Kerhî, Bahâeddîn Nakşibendi, Hz. Baba, Hz. Mevlânâ, Hz. Koç Ağa ve Hz. Abdülaziz anıldıktan sonra diğer evliyâ, âlimler, salih kişiler, fakirler, şehidler, faziletliiler, nukabâ/zikir cemaatinin ileri gelenleri, nücebâ/ehl-i kutûb, evtâd, sadıklar, dervişân, bütün iman edenler ve son olarak Dede Osman Avnî Efendi ile Mevlid-i Camii avlusunda metfun meşâyih, evliyâ ve diğer zatların ruhuna fatiha okunarak sona erer (Tenik, 2002, s. 101).

2) RİFÂİYYE EKOLÜNDE ZİKİR

Ahmed er-Rifâî'ye (ö.560/1182) nispet edilen bu tarikat ilk teşkilâtlanan tarikatlarından birisidir. Ahmed Rifâî, diğer tarikatlardan farklı olarak daha hayatta iken kendi yolunun belli düsturlarını müridlerine beyan etmiştir. Ahmed er-Rifâî' vefat etmeden önce Rifâîyye'nin Anadolu'nun güneydoğusunda kabul gördüğü söylenmektedir. Bu rivayetlerin sebebi de Harranlı Şeyh Hayât b. Kays el-Harrânî ile Ahmed er-Rifâî'nin gerçekleşen görüşmeleridir. Bu iki sûfî bazen kendi aralarında bir araya gelerek tasavvuf sohbeti gerçekleştirmiş bazen de dönemin önde gelen sûfî şahsiyetleriyle birlikte Bağdat'ta Abdülkadir Geylânî'yi ziyaret ederek kendisinin ilmî, tasavvufî sohbetlerinden istifade etmişlerdir. Kaynağına ulaşamayan bazı rivayetlere göre de Harrânî'nin Ahmed er-Rifâî'nin tesirinde kalarak, Harran halkına onun tasavvufî anlayışını anlattığı ifade edilmektedir.

Kayıtlarda Urfa'da Rifâîlik tarikatının hizmeti için gönderilen vazifeli bir tarikat halifesinin ismi geçmektedir. Bu da Urfa'nın tarikat merkezine olan yakınlığından kaynaklanıyor olabilir. Urfa merkezde ve Harran ve Akçakale ilçelerinde yaptığımız saha çalışmasından şehir merkezinde, ilçe merkezlerinde ve bazı köylerde Rifâî tarikatının Sayyâdiyye koluna ait bazı faal dergâh ve tekke denilen mekânlarla karşılaştık. Bu dergâh ve tekkelerin şeyhleri, tarikatta hizmet verme icâzetlerini Irak'taki Sayyâdiyye kolunun merkez dergâhında aldıklarını ifade ettiler. Fakat yaptığımız gözlemlerde bunların verdiği eğitim icâzetli bir halifenin verdiği tarikat eğitimle alakası olmayan ritüellerdi. Urfa'daki Rifâîyye müntesipleri, genelde kırsalda yaşayan insanlardır. Bu ekole şehir merkezi dışında taşrada yaşayan halk tarafından rağbet edilir. Rifâîyye tarikatının tekke ve dergâhları ise sadece buraya gelenlere din konusunda bazı bilgilerin verildiği, bunun yanı sıra dergâha gelenlerin dikkatini cezbetmek için cehrî zikir yanında "burhan" denilen uygulamalarının yerine getirildiği mekânlardır. Bu mekânlarda idareyi sağlayanlar şeyh değil, kıdemli müridlerdir. (Tenik 2021, s. 120-127).

Rifâîlik tarikatı ile ilgili yapmış olduğumuz araştırma neticesinde, Urfa'da bazı Rifâîyye tekkeleri genelde kırsalda günümüzde varlıklarını sürdürmektedirler. Rifâî ekolünün mensupları bu bölgede Ahmed er-Rifâî'nin yaşadığı tasavvufî anlayışı

çerçevesinde ve kendisinin hâline uygun bir şekilde irşad faaliyeti sürdürdükleri iddiasındadırlar. Bu tarikatın bazı uygulama ve ritüelleri zamanla diğer tarikatlar gibi değişikliğe uğramış, kendi içerisinde değişik şubeler oluşmuştur. Bu şubelerin her birinin metodu bazen tarikatın diğer şubeleriyle çelişmektedir. Hatta bazı müntesipler, kendi şubelerinin ana şube olduğunu diğer şubelerin ise yanlışı olduğunu iddia ederler. Urfa'da zamanla oluşan şubelerin, halk üzerinde de belli bir etki bırakmış olduklarını birebir yaptığımız görüşmeler neticesinde gözlemledik. Kadına bakışları, burhan hakkındaki görüşleri ve tekkelerinde uygulamış oldukları zikir ve uygulamalar hakkında değerlendirmeler yapma imkânı da bulduk. Bu değerlendirme sonrası görüşme yaptığımız şahısların Ahmed er-Rifâî'nin tasavvuf anlayışı hakkında yeterli bilgi sahibi olmadıklarını dolayısıyla bazı konularda yetersiz kaldıklarını fark ettik. Özellikle "burhan" hususunun Rifâî dergâhlarında farklı bir şekilde algılandığını Ahmed er-Rifâî'nin aslında benimsemediği ve uygulanmasını doğru bulmasına rağmen bu dergâhlarda burhan uygulanmasına şahit olduk. Ahmed er-Rifâî'nin tasavvufî hayatında burhan uygulamasının o dönemde hiç konuşulmadığı daha doğrusu burhanın çok sonraları bu geleneğe ilave edilen bir ritüel olduğunu ve kesintisiz uygulanan burhanın belli bir tarihten sonra hemen hemen bütün tekkelerde uygulandığına dair bir bilgiye ulaştık. Bu tarikatla ilgili halk arasındaki genel kanı Türkiye'de Rifâîyye denilince insanlarda oluşan ilk intiba; debbus vurma, ateşe dokunma, beden farklı yerlerine şiş sokmak gibi haller akla gelir. Bunun da en büyük sebebi bu ekolün mensuplarının yaptıkları uygulamalar konusunda yeterli düzeyde bilgi sahibi olmamalarından kaynaklı olduğu düşünülebilir.

Rifâîyye müridleri, tek başlarına yaptıkları bütün zikirleri kendi işitecekleri kadar yüksek sesle (cehrî) yaparlar. Toplu zikir ise hem oturarak (kuûdî) hem ayakta (kıyâmî) yapılmaktadır. Zikir meclislerinde genellikle Ahmed er-Rifâî'nin tertip ettiği evrâd ve ahzâbdan bir bölümü (sekizinci hizip) okunmaktadır. Ayrıca bazı gün ve gecelerde zikir sırasında "burhan" denilen kerametlerin izharı da söz konusudur. Rifâî ayinleri içinde burhan gösterme denen bir kıyam usulü vardır. Burhan, "şüphe ve zannı kaldıran kesin ve özel kanıt" demektir. Ehli için burhan, eşyanın Allah'ın izniyle insanın

emrinde olduğunun delilidir. Rifaî ayininde kıyam zikri hızlandığında ve kalbiye döndürüldüğünde şeyhin işaretiyle burhan gösterilir. Burhan, şeyhin uygun gördüğü zamanlarda yapılır. Muharrem ayında kesinlikle yapılmaz. Bu gösterilerle Allah dilemedikçe ateşin yakmasının, kesici aletlerin kesmesinin, yırtıcı hayvanların zarar vermesinin mümkün olmayacağı deliliyle ispatlanmak istenmekte, ayrıca bu yolla inkârcıların hidayete ermesi hedeflenmektedir (Tenik, Göktaş 2014, s. 160-162).

3) NAKŞİBENDİYYE

Nakşibendiyyenin hangi tarihte Urfa'da müntesip bulunduğu konusunda elimizde kesin bilgi olmazsa da Anadolu topraklarına gelmesiyle birlikte Urfa'da zemin bulunduğu gerçeğidir. Nakşibendiyyenin Anadolu'da yayılma süreci göz önüne alındığında 17. Yüzyıl ortalarında Orta ve Doğu Anadolu'da yaygın olarak kurumsallaştığı görülmektedir.

Urfa'nın Nakşibendiyye tarikatıyla tanışıklığı Nakşî-Halidî koluyla olmamıştır. Nakşibendiyye tarikatı, Nakşî-Hâlidî kolundan çok daha önceleri Urfa'da bilindiği ve halk tarafından rağbet görülen bir tasavvuf ekolü olduğu kesindir.

Urfa Şer'i Mahkeme sicillerindeki bir arz dilekçesinde, Kanuni Sultan Süleyman'ın Halilürrahman Zaviyesi'ne 948/1541 tarihli tasavvufî irşad faaliyetleri için bir vakfiye yaptırdığı, bu zaviyenin Nakşibendî tarikatı müridlerinin mesuliyetinde olduğu yazılıdır.

Urfa'nın meşhur tarihî şahsiyetlerden Şâir Nâbî'nin (ö.1124/1712) ailesinin Nakşî ekolüne intisâblı olduğu kayıtlarda geçmektedir. Bu kayıtlara göre, Nâbî'nin babası, Seyyid Mustafa'dır, dedesi de Seyyid Mahmud'dur, büyük dedesinin adı da Şeyh Seyyid Ahmed Nakşibendî'dir. Dört göbek geriye gittiğine göre, yukarıda da ifade edildiği gibi, Nakşîlik 16. yüzyılda ya da daha önceleri Urfa'da teveccüh gördüğü anlaşılmaktadır. Yalnız kesin olan hakikat şudur ki kaynakların verdiği bilgiye göre, Nakşibendiyye 17. yüzyılda Urfa ve bölgenin diğer beldelerde halkın geneline ulaşmış müntesip bulunduğu yerdir.

Urmevî kolunun Urfa için diğer bir önemi de bu kolun kurucu şeyhlerinin aynı zamanda daha önce Kübreviyye'nin Nurbahşî koluna intisâblı olmalarıdır. Yüzyıllardır sadece olağanüstü hallerde kesintiye uğrayan Urfa Dergâh Camii'nde icra edilen "Dergâh zikri"nde

Kübrevî tarikatının önemli şeyhi olan Seyyid Ali Hemedânî'nin (ö.787/1385) yazdığı *Evrâd-ı fethiyye* adlı zikir kitabındaki zikir elfazının Dergâh Camii zikrinde hergün okunmasıdır. Bu tarihî hakikatler de gösteriyor ki, Kübreviyye tarikatının Nurbahşî koluna intisâbları da olan Nakşî-Urmevî kolunun Urfa'da başta Nakşibendiyye tarikatı ve Urfa Dergâh Camii zikri üzerinde tesirinin olmasıdır (Tenik, 2021, s. 163-179).

Nakşibendiyye de Zikir

Nakşibendîlik, bazı istisnâları olmakla birlikte genel prensip olarak hafî/sessiz zikri esas almıştır. Bu ekolde zikrin icra şekli gibi zamanı ve mekânı da önem arz etmektedir. Şuurlu bir zikrin yapılabilmesi için Nakşibendîler gürültüden uzak, tenha ve loş mekânları tercih ederler. Zaman olarak da, "sabahtan önce" ve "akşamdan sonra" diye iki vakit tayin etmişler.

Nakşibendilikte toplu icra edilen zikre "hatm-i hâcegân" adı verilir. Önceleri bu zikir meclisi arzu edilen bir şeyin olması veya bir musibetin giderilmesi maksadıyla zaman zaman yapılırken, daha sonraları hergün veya haftada bir veya iki defa icra edilir olmuştur. Hatm-i hâce'nin yapılaş şekli genellikle şu şekildedir: 7 fatiha, 100 salavat, 79 inşirah sûresi, 1000 veya 1001 ihlas suresi, 7 fatiha, 100 salavat ve dua. Zikre katılan kimselelere okunacak sure, salavat ve dualar taksim edilir ve o şekilde icra edilir (Tenik, Göktaş, 2014, s. 153).

Urfa'da Nakşî-Hâlidî Kolu

Nakşibendiyye'nin sadece Urfa'da değil, başta Anadolu, Kafkasya, Mısır, Hicâz, Rumeli, Endonezya ve Malezya'da yayılması Mevlânâ Hâlid Şehrezorî'nin (ö.1827) halife ve müridleri vasıtasıyla gerçekleşir. Mevlânâ Hâlid Şehrezorî yani diğer namıyla Ziyâüddîn Hâlid b. Ahmed b. Hüseyin eş-Şehrezorî el-Kürdî, bugünkü Irak'ın Şehrezor bölgesinin Süleymaniye şehrinde doğar.

Hâlid Şehrezorî, farklı rivayetlere göre İslam coğrafyasının farklı bölgelerinde onlarca halife sayısına ulaşır. Urfa'daki Şeyh Hâlid'in halifesi ise Har-tavîzâde Muhammed Hâfız Selim Ruhâvî'dir (ö.1860). Şeyh Hâlid, Nakşî tarikatı hilafetini almadan önce 1805 yılındaki hac yolculuğunda Urfa üzerinde Hi-caz'a giderken Urfa'da bir süre Rıdvaniyye Medrese-si'nde kalır. Bu esnada Hartavîzâde Selim'le tanışır. Şeyh Hâlid hilafet aldıktan sonra Hartavîzâde Selim Efendi de 1811 yılında Bağdat'ta giderek Şeyh Hâlid'e intisâb eder. Kendisinden

icazet aldıktan sonra Şeyh Hâlid tarafından Urfa'ya halife olarak tayin edilir.

Hâlidîyye, Mevlânâ Hâlid'in onlarca halifesi aracılığı ile son derece geniş bir alana yayıldı, Balkanlar ve Kırım'dan Güneydoğu Asya'ya kadar ulaştı. Ancak asıl etki alanı Osmanlı Devleti'ne bağlı Kürtlerin yaşadığı coğrafyalar olan; Kuzey Irak, Doğu Anadolu, Güneydoğu Anadolu ile Kuzeybatı İran bölgeleriydi. Hâlidîyye, hem Anadolu'da hem de İstanbul'da daha uzun mazisi olan diğer Nakşibendîyye kollarını gölgede bıraktı. Yine bu kol sayesinde Nakşibendîler İslam coğrafyasının her bölgesinde varlıklarını sürdürdük-leri gibi, Suriye, Irak, İran coğrafyasındaki Kürtler arasında ilk defa hâkim bir konuma geldiler.

Hâlid Şehrezorî'nin, Urfa halifesi Hâfız Selim Efendi'ye karşı muhabbeti diğer halifelerinden farklıdır. Şeyh Hâlid ile Hartavîzâde Selim Efendi arasında sık sık mektuplaşmalar olur. Bu mektuplarda gösteriyor ki, Şeyh Hâlid'in yanında Hartavîzâde'nin ayrı bir yeri vardır. Her mektupta Şeyh Hâlid, Hartavîzâde Selim'e büyük iltifatta bulunmaktadır. Zira Mevlânâ Hâlid mektuplarında şu sevgi ve iltifat cümlelerini kullanmaktadır: "Azîzim, gözümün nûru, sevincim Hâfız Muhammed Efendi, muhlis cânfeşânımız Hâfız Muhammed Efendi, manzûrum Muhammed Efendi". Ayrıca Şeyh Hâlid'in Urfa'ya olan alaka ve sevgisi de başkadır. Çünkü 1823 yılında Şeyh Hâlid, Bağdat'tan Şam'a gelirken hanımıyla küçük oğlu Şahabeddin Ahmed'i Bağdat'ta bırakır. Hanımına mektup göndererek Şam'a gelmelerini ister. Yolculuk esnasında Urfa'ya gelip Hartavîzâde Selim'e misafir olurlar. Burada Şahabeddin Ahmed hastalanır ve vefat eder. Urfa Ulu Camii Haziresi'ne defnedilir. Mezarının üzerine Urfa Rakka valisi Osman Nuri Paşa bir kubbe yaptırır. Türbenin Arapça olan kitabesinde şunlar yazılıdır: "Mevlânâ Hâlid'in küçük oğlu Şahabeddin Ahmed, babasının yanına gitmek için Bağdat'tan Şam'a giderken, Urfa'da hastalanmış ve 1823 yılında vefat etmiştir. Ulu Camii kabristanına defnedilmiştir. Urfa Valisi Osman Nuri Paşa bu türbeyi 1845 yılında yaptırmıştır."

Urfa'da yaşayan Nâkşî-Hâlidî şeyhlerden birisi de Abdurrahman el-Kerkükî'dir. (ö.1932) Şeyh Abdurrahman el-Kerkükî, Mevlânâ Hâlid'in Bağdat halifesi Osman Siraceddîn et-Tavîlî'nin (ö.1866) oğlu ve halifesi olan Ahmed Şemseddîn'nin halifesidir. Bağdat'tan

halifelik aldıktan sonra Urfa'ya tarikat hizmeti için gelen Şeyh Abdurrahman Efendi burada hizmet etmeye başlar. Urfa'ya hangi tarihte geldiği bilinmemektedir. Fakat kendisine Kıbrıs Tekkesi'nde görev yapması hasebiyle verilen berat 1894 tarihlidir. Bazı rivayetlere göre, Kerkük'ten gelip Urfa'ya yerleşen Abdurrahman el-Kerkükî'ye moral destek vermek gayesiyle Şeyh Ahmed Şemseddîn Urfa'ya gelerek irşad faaliyetlerinde bulunur.

Urfa'daki Nakşî-Hâlidî kollarının hemen hemen çoğu ya Hartavîzâde Hâfız Muhammed Selim Efendi silsilesiyle Mevlânâ Hâlid Şehrezorî'ye ulaşır ya da Ahmed Haznevî'den Arvasî'lere, oradan da Seyyid Tâhâ Hakkârî/Nehrî ile Mevlânâ Hâlid Şehrezorî'ye ulaşır. Urfa'da ikinci kola mensup önemli şahsiyetlerden birisi de Nâkşî-Hâlidî olan Şeyh Şükrü Kılınç Efendi (ö.1985)'dir (Tenik 2021, 181-200).

Nakşî-Hâlidîlik Kolunda Zikir

Nâkşîliğin Hâlidî kolunda da asıl unsurların başında hafî zikir gelmektedir. Nâkşî tarikatini diğer tarikatlardan ayıran son derece önemli bir ibadettir. Onlara göre hafî zikir, Hz. Ebû Bekir kanalıyla Hz. Peygamber'den tevarüs etmiştir. Bu intikal, hafî zikre özel bir değer katmaktadır. Ayrıca, cehrî zikir, dille başlayıp yavaş yavaş kalbe sirayet etmeyi hedeflerken, sessiz zikirde hemen kalbe geçilir; bu sebeple Nâkşîler kendi tarikatlarının başının diğer tarikatların sonu olduğunu söylerler. Sessiz zikrin iki kapsamı vardır; ya özel konumundan dolayı ism-i celâl, ism-i câmî ve ism-i zât olarak bilinen "Allah" ismi ya da sûfî uygulamada "nefy ve isbât" olarak bilinen "tevhîd" cümlesi (lâ ilâhe illâallah) söylenir. Zikrin içeriği olarak bu iki zikirden hangisinin seçileceğine mürîdin kabiliyetine göre mürşîd karar verir. Eğer mürîd cezbeyle meyyal ise, "Allah" ismini zikretmesine karar verilir. Eğer mürîd tamamen sülûka bağlı ise, tevhîd zikrini yerine getirmesi daha iyi olacaktır anlayışı hâkimdir (Tenik, Göktaş 2014, s. 154).

B- SEMÂ

Mevlevîlerin yaptığı zikir ritüeli semâ olarak adlandırılır. Mevlevîlik deyince ilk akla gelen semâ; lugatta işitmek manasındadır. Terim olarak mûsikî nağmelerini dinlerken yahut aşk, zikir ve vecde gelip harekete geçerek dönmektir Semâ, kâinatın oluşumunu, insanın âlemde dirilişini simgeler. İnsanın yaratıcıya olan bağlılığı ile harekete geçmiş ve fakrini yani acziyetini idrak

edip “İnsan-ı kâmil” tanımlamasından öte Hakk’a “dost/velî” olmaya doğru yönelmektir. Semâ, bu hilkat ve oluş sürecini temsil eder. Semânın yapıldığı mekân Semâhâne, kâinâtı/varlık evrenini temsil eder: Sağ tarafı görünen ve bilinen mâsivâ âlemini, sol taraf da Hak âlemdir. Posttan sağa doğru hareket, yücelikten düşüşe (ulvîden süflîye) gidiştir. Hatt-ı istivânın sonundan posta doğru hareket düşüşten yüceliğe yükseliştir. Bu, tasavvuf terbiye süreci olan “seyrüsülûk” le hamlıktan olgunluğa erişme yolculuğunu da anlatır.

4) Eski Mevlevihane restorasyon sonrası / 2007
(Fotoğraf: S. Sabri Kürkçüoğlu)

1) URFA'DA MEVLEVİYYE VE SEMÂ

Mevlevîlik, Mevlânâ (ö.672/1273) hayatta iken ortaya koyduğu anlayış ve tasavvufî hayat çerçevesinde vefatından sonra kendisine tabi olanların gayretiyle özellikle Hüsameddîn Çelebi (ö.683/1284) ve Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled (ö.712/1312) tarafından kurumsallaşan bir tarikattır. Mevlevîlik, Osmanlı dönemiyle birlikte fethe-dilen her bölgeye Mevlevî şeyhleri vasıtasıyla kendi kültürlerini taşıyan birer elçi gibi hizmet etmeleri sayesinde yayılır. Böylelikle Osmanlıların hâkimiyetinde olan her bölgeye Mevleviyye tarikatı zâviyeleri açılmış ve idare tarafından da asla takibata alınmamıştır. Hatta Mevlevîliğin 17. yüzyıldan itibaren bir devlet teşkilâtı haline geldiğini söyleyenler vardır. Konya'daki Mevlânâ Âsitânesi dergâhı merkez alınarak, çelebilerin önderliğinde ve Mevlevî halifeleri vasıtasıyla başta Anadolu olmak üzere diğer İslâm beldelerine yayılmış ve bununla birlikte Mevleviyye tarikatının usûl ve âdabını yerine getirmek için birçok mevlevîhâne kurulmuştur.

Mevlevîliğin Urfa'ya Gelişi

Urfa Mevlevîhanesi inşâ edilmeden önce, Mevlevî şeyhleri, uzun bir süre Konya merkezli Mevlevî Dergâhı tarafından Urfa'ya görevli olarak gönderilmişlerdir. Pınarbaşı Mahallesi, Haşimiye mevkiinde bulunan Urfa Mevlevîhânesi'nin ne zaman ve kimin tarafından inşa edildiği kesin olarak bilinmemektedir. 1650 yıllarında Urfa'yı ziyaret eden Evliya Çelebi'nin “Mevlevî Tekkesi” adıyla da anılan Mevlevîhâne'den Seyahatname'de bahsetmemesi Urfa Mevlevîhânesi'nin inşa tarihinin 1650 yılından sonra olabileceğini akla getirmektedir. 17. yüzyılda Mevlevîhâne külliyesi olmamasına rağmen, Urfa'da Mevlevî tarikatının dervişleri ve şeyhlerinin bulunduğu dair bazı belgelere de rastlanmaktadır” (Kürkçüoğlu, 2024, s. 27).

1658'de Halveti Şeyhi Ramazan Şani Efendi'nin vakfiyesinde şahit olarak ismi geçmekte olan şeyhlerden biri “Mevlânâ Ali Dede”dir. Kendisi Mevlevî Tarikatı şeyhlerindedir. Aynı zamanda bir müderris olan Mevlânâ Ali Dede, Urfa'da ismi bilinen en eski Mevlevî tarikatı mensubudur denilebilir. Vakfiyenin şahitleri arasında ondan bahsedilirken “Fahrü'l-müderrisin Mevlânâ Ali Dede el-Mevlevî” (Vakıflar Defter N. 2103, s. 144) ifadesinin kullanılması Mevlevî olduğunu göstermektedir. Bu zatın vefat tarihi bilinmemektedir. (Karakaş, 2017, s. 186).

Vakıflar Genel Müdürlüğü 1128 nolu Hurufat Defteri, s. 12'de; Urfa'da Mevlevîhâne Tekkesi Vakfı'nın 5 akçe ücret ile kâtibi olan Muhammed görevi bırakarak yerine inayet ve ihsan olarak kardeşi “Derviş İshak Mevlevî”ye görevi devredenin beratı ile Cemaziyelahir 1140 H. (Şubat 1728 Miladi) tarihinde atandığına dair berat özeti yer almaktadır. Bu kayıttan 1728 yılında Mevlevî dervişlerinin olduğu anlaşılmaktadır” (Kürkçüoğlu, 2024, s. 29).

Mevlevîhâne'ye dair en eski arşiv kaydı Vakıflar Genel Müdürlüğü arşivlerindeki 491 nolu defterin 374. sayfasının 65. sırasında kayıtlı H.1172/M.1758 yılına ait Mevlevîhâne Vakfı şahsiyet kaydı kopyasıdır. Bu kayıttan Ruha'da (Urfa) Abdülkerim Efendi adlı birinin H.1118/M.1706'da Mevlevîhâne Vakfı'na ilk mütevellî olarak tayin edildiği belirtilmiştir. Mevlevîhâne Vakfiyesi günümüzde kayıptır. Bu duruma göre bu tarihte Urfa Mevlevîhânesi ya yeni yapılmakta idi veya

inşasından önce vakfiyesi hazırlanmıştı. (Kürkçüoğlu, 1996, s. 304).

Bazı araştırmacılar da Mevlevihane'nin inşa edildiği tarihin XVI. yüzyılın ilk yarısında olduğunu söylerler. Osmanlı Padişahı IV. Mehmed devrinde Hünkâr Şeyhi olan Vanî Mehmed Efendi'nin tarikatlara karşı olması hasebiyle, 1077/1666 yılında semânın yasaklanması ve dergahlara olan yardımların kesilmesiyle Anadolu'da birçok Mevlevihane'nin kapandığına işaret ederek bu duruma binaen, ilk kurulan Urfa Mevlevihanesi'nin de kapanmış olması ihtimalini göz ardı edememiştir. Arşivlerde geçen Seyyid Ahmed Dede'nin "Urfa Mevlevîhânesi'nin ikinci bânisi Rakka (Urfa) Valisi Hüseyin Paşa'dır" ifadesinden hareketle de Urfa'da ikinci kez bir Mevlevihane'nin kurulduğu kanaati doğmaktadır. 18. yüzyıla ait verilen tarihlerin Urfa Mevlevîhânesi'nin ikinci kuruluşuyla ilgili olduğu ifade edilmektedir (Kürkçüoğlu, 1996, s. 303-304).

Mevlevîhâne'nin bilinen şeyhlerinden Seyyid Ahmed Dede, Konya Asitanesi postnişini Abdülhalim Çelebi'ye gönderdiği 1327/1911 tarihli mektupta Mevlevihane'nin herhangi bir vakfiyesinin bulunmadığını ve kuruluş tarihinin bilinmediğini, ilk inşa ettirenin Hacı İbrâhim Ağa isminde bir zat, ikinci defa ise inşa ettirenin Urfa valisi Dârendeli Hüseyin Paşa olduğunun rivayet edildiğini belirtir. Bu mektuba bakarak Mevlevihane'nin iki kere inşa edildiği kanaatine varmamız mümkündür. 1135/1722'de paşa rütbesine yükseltilerek Urfa valisi olarak tayin edilen Dârendeli Hüseyin Paşa, Karameydan mevkiinde 1141/1728-29 yılında kendi adıyla anılan Hüseyin Paşa Camii'ni yaptırır. Bugün ayakta olan semâhane ile bu cami mimari yönden benzer özelliklere sahiplerdir. Bu iki eserde tek kubbeli, tromplu, sekiz kasnaklı ve kare planlıdır. Şekil ve taş işçiliği benzerliğinden yola çıkılarak mevlevîhânenin de 1141/1728-29 yılında inşa edildiği ve aynı mimarın elinden çıktığını söylenebilir. (Tanrıkorur, 2013, s. 3).

H.1129/M.1716 yılında Urfa'da Rıdvaniye Camii'ni yaptıran Rakka Valisi Rıdvan (Rızvan) Ahmet Paşa'nın H.1153/M.1740 tarihli vakfiyesinde bir yer tarifi münasebetiyle Mevlevîhâne'den bahsedilmiş olması, yapının 1740 tarihinde mevcut olduğunu göstermektedir. (Kürkçüoğlu, 1996, s. 304). Eylül 1741 senesinde Urfa Valisi Rıdvan (Rızvan) Ahmet Paşa'nın Rıdvaniye Vakfiyesi şahitleri arasında adı geçen "Mevlevî Şeyhi İshak

Efendi" de Urfa Mevlevî şeyhlerinin eskilerinden olmalı. Bu tarihte Mevlevî Tekkesi'nin yeni yapılmış olduğu düşünülebilir. (Karakaş, 2017, s. 187).

18. Yüzyılda Mevlevî Şeyhleri

Hacı Abdulhamid Efendi (?-1876) (Şeyhlik Dönemi: ?-1876). Son Urfa Mevlevî Şeyhi Hasan Döner'in oğlu Ahmet Asaf Döner'in 2005 yılında yayınladığı "Her Şey Döner" isimli kitapta vermiş olduğu bilgilere göre; Hüseyin Oğlu Hacı Abdulhamid Efendi ile kardeşi Hacı Mehmet Efendi, 1700'lü yılların başında Türkistan'dan Anadolu'ya gelmişlerdir. Hacı Abdulhamid Efendi Mevlevîliğe intisap etmiş ve bu tarikatta ilerlemiş; daha sonra kardeşi Hacı Mehmet Efendi ile birlikte Urfa Mevlevîhânesi'ne görevlendirilmiştir. O dönemde Urfa'da (Ali) Haydar Dede adında mutasavvıf bir Mevlevî Şeyhi de bulunmaktadır. Urfa Mevlevî Tekkesi'nin 1740'larda inşasının tamamlanmasından sonra Haydar Dede vefat etmiş ve vasiyeti üzerine Semâhane'nin kiblesinde pencere bitişiğine defnedilmiştir. (Kürkçüoğlu, 2024, s. 31).

Başbakanlık Osmanlı Arşivinde Urfa Mevlevîhânesi ile ilgili olarak bulunan en eski kayıt 28. H.1261/ M. 06.02.1845 tarihli olup Padişah Abdulmecid (1840-1861) dönemine aittir. Bu kayda göre bu dönemlerde devlet, içinde bulunduğu ekonomik sıkıntıdan dolayı, Ruha (Urfa) Mevlevîhânesi Şeyhi Abdülhamid Efendi'nin mutasarrıfı olduğu timara hazine adına el koyulmasına rağmen onun yerine maaş tahsis etmiştir. (BOA).

Doğum tarihi tam olarak bilinmeyen Şeyh Hacı Abdulhamid Dede Efendi, Mevlevî Şeyhi ve Divan Efendisi Vakfı mütevellisidir. Urfa Şer'i Mahkeme siciline göre 1876 yılında vefat etmiştir (UŞS, 227, K: 427). Araştırmacı-Yazar Mahmut Karakaş "yerine yine Abdulhamid adını taşıyan oğlunun şeyh olduğu tahmin edilmektedir. Bu zat da Şer'i sicile göre 1876'da vefat edince, oğlu 1846 doğumlu Seyyid Ahmed Mevlevî Şeyhi olmuş olabilir" (Karakaş, 2017, s. 186) demektedir.

Şeyh Seyyid Ahmet Efendi (d.1846-ö.1912) (Şeyhlik Dönemi 1876-1912) Urfa Şer'i Mahkeme Sicilleri 227 nolu defterin 427 numarasında kayıtlı H.1303 Receb/M.1886 Nisan tarihli bir dava dilekçesinde geçen "...Divan Efendisi Vakfı'nın mütevellisi bulunan Mevlevî Şeyhi Seyyid Ahmet Efendi ibni el-Hacı Abdülhamid Dede, bidayet-i tevliyeti olan doksan üç (H.1293) senesinden beri..." cümlesinden Seyyid Ahmet Efendi'nin ve babası Abdülhamid Efendi'nin Mevlevî şeyhi

olduğu ve Seyyid Ahmet Efendi'nin Divan Efendisi Vakfı'nın mütevelliliğine H.1293/M.1876 tarihinde tayin edildiği anlaşılmaktadır. Zürriyet vakıflarında mütevelliliğin babadan oğula geçtiği düşünülecek olunursa Abdülhamid Efendi'nin M.1876'da vefat ettiği, oğlu Seyyid Ahmet Efendi'nin hem vakfın mütevelliliğine hem de Mevlevî Şeyhliği görevlerine tayin edildiği ortaya çıkmaktadır. (Kürkçüoğlu, 1996, s. 304).

Şeyh Muhammed (Mehmet) Efendi (d. ?-ö. ?) (Şeyhlik Dönemi 1858-?). Urfa Mevlevîhânesi Şeyhi Mehmet Efendi'nin varlığını da uhdesinde bulunan Şeyh Ebubekir Vefai Evkafı nezareti bakımından verilen beratın değiştirilmesi hakkındaki 11 Cemaziyelahir 1274/27 Ocak 1858 tarihli yazıdan, Mevlevihane Tekkesi şeyhinin değiştiği ve Şeyh Muhammed Efendi'nin şeyhlik makamına geçtiğini anlamaktayız. (BOA-3). Ancak Şeyh Mehmet Efendi'nin ismine başka belgelerde rastlanmaktadır" (Kürkçüoğlu, 2024, s. 33).

Hüseyin Hüsameddin Dede (d.1892-ö.1920) Şeyhlik Dönemi: (1913-1920) 1912 yılında Seyyid Ahmed Efendi'nin vefatı üzerine oğlu Hüseyin Hüsameddin Efendi şeyh olmuştur. Şeyh Hüseyin Hüsameddin Dede'nin 5 dervişleriyle beraber 1915 yılında Şam'a giderek 47 Mevlevîhânenen gelenlerin oluşturduğu "Mücâhidîn-i Mevlevîyye Alayı"na katıldığı da kaynaklarda anlatılmaktadır. Hüsameddin Hüseyin Dede 1920 yılında Urfa Kurtuluş Savaşı günlerinde bir gece atıyla bir yerden gelirken nasıl olduğu belirlenemeyen bir kurşunla şehit olmuştur. (Karakaş, 2017, s. 60). Bu sebeple post duasında "Şehid-i maktûl-i ma'lûm Hüseyin Hüsameddin Dede" diye zikredilir.

Hacı Hasan (Döner) Dede (d.1900-ö.1956) (Şeyhlik Dönemi: 1920-1925). 1925 yılına kadar Hasan Efendi şeyhlik görevini ifa etmiştir. Cumhuriyet döneminde çıkarılan Soyadı kanunu ile Mevlevî olması hasebiyle Hasan Efendi "Döner" soyadı almıştır. Hasan Efendi 27.07.1956 tarihinde Urfa'da vefat etmiş, Mevlid-i Halil Camii Haziresi'ne defnedilmiştir. Çocukları 1956 yılından sonra İstanbul'a yerleşmişlerdir.

Urfa Mevlevîhâne Külliyesinin Yıkılması

Haşimiye mevkiinde geniş bir alana yayılan Urfa Mevlevîhâne Külliyesi, 30 Kasım 1925 tarihli ve 677 sayılı tekke ve zaviyelerin kapatılmasına dair kanunla kapatılarak kaderine terk edilmiştir. Mevlevîhâne Külliyesi Vakıflar Genel Müdürlüğü'ne devredilmiş,

müştemilatı kiraya verilmiş veya satılmıştır. Daha sonra külliyenin bir kısmı Urfa Belediyesi'ne devredilmiş, yol-bina ihtiyacı gerekçesiyle 1940-1950 arasında büyük bölümü yıkıma tabi tutulmuştur. Sadece mevlevî dervişlerinin ev olarak kullandıkları hane bırakılmış, Hacı Hasan Döner Efendi vefatına kadar bu evde yaşamıştır. 1940-1950 arasında Semâhâne hariç külliyenin tamamı ve külliyenin batısında yer alan Danakovan Hamamı yıkılmış, yerlerine belediyece tek katlı dükkânlar inşa edilerek, külliye avlusu "Sebze Hali"ne dönüştürülmüştür. Külliyedeki mezarlığın üzerine de dükkân yapıldığından Mevlevî Şeyhleri farklı mezarlıklara defnedilmiş olabilir veya toprağın altında kalmış olabilir. Mevlevîhâne'nin kapatılmasından sonraki yıllarda Urfa'da sadece Şeb-i Arûs ve tasavvuf geceleri adı altında, Mevlânâ'yı anma ve Kur'an-ı Kerim okumaları ile bazı geceler tertip edilmiştir. (Kürkçüoğlu, 2024, s. 55).

Semâhâne'nin Camiye Dönüştürülmesi

Haşimiye Meydanı doğusunda yer alan Mevlevihane'nin 1925 yılında kapatılmasından sonra 1940-1950 arasında büyük bölümü belediyece yıkılarak sebze haline dönüştürülmüştür. Külliye içerisinde yer alan 193 metrekare büyüklüğündeki Semâhâne, esnaf ve Urfa Belediyesi tarafından kırk yılı aşkın bir süre depo olarak kullanıldıktan sonra Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından 1973'te yapılan projeyle camiye dönüştürülmüştür. Restorasyon sırasında taş mihrap, ahşap minber eklenecek "Mevlevîhâne Camii" adıyla hizmete açılmıştır. 2000-2002 yılları arasında Mevlevîhâne Projesi ile sebze pazarı dükkânların kamulaştırma işlemleri başlatılmış ve yıkımlar gerçekleştirilmiştir. 2003-2006 yılları arasında Vakıflar Genel Müdürlüğü'nce hazırlanan "Şanlıurfa Mevlevîhâne Çevre Düzenlemesi ve Restorasyon Projesi" ile Semâhâne (Cami) binasının cephelerine bitişik dükkânlar ve avlu çevresindeki dükkânlar kaldırılıp etrafı temizlenmiştir. Sebze hali yıkılıp cami avlusuna katılarak avlu genişletilmiş, bahçe düzenlemesi yapılmıştır.

Şanlıurfa'da Mevlevîhânenin Yeniden Kurulması

Şanlıurfa'da Mevlevîhâne'yi yeniden canlandırmak üzere 2004 yılı Ekim ayında "Şanlıurfa Mevlevîhânesini Yaşatma ve Kültür Derneği" bir grup gönüllü insan tarafından Kasım Sezer (Kasım Hafız) önderliğinde kurulmuş faaliyetlere başlamıştır. Şanlıurfa'nın "Kelleçi Çayı" mevkiinde Veli Beg Çarşısı Sezer İşhanı'nın ikinci

5) Mevlevihane Cami (Eski Semahane)(Fotoğraf: S.Sabri Kürkçüoğlu)

katında uzun yıllar çalışmalar sürdürülmüştür. Bu mekânda cuma geceleri Semâ programları düzenlenmiştir. 2014 yılında Şanlıurfa Mevlânâ Külliyesi Vakfı'nın kurulmasıyla 2013-2023 yılları arasında şehir merkezinin batısında Paşabağı Mevki'nde 21 dönüm alan üzerinde yapımı tamamlanan Yeni Mevlevîhâne Külliyesi içerisinde 5 bin kişilik Cami, Semâhâne, Müze, Konservatuvar, Eğitim ve Çalışma Salonları, Kütüphane, Misafirhane, Yemekhane, Yurt ve Medrese, Çarşı ve Otopark yer almıştır. 15 Aralık 2023 tarihinden itibaren külliye Cuma günü akşamları Semâhâne'de mûsikî ve sema merasimi icra edilmektedir. Ayrıca Dini Musiki Konservatuvarı'nda mûsikî eğitim faaliyetlerinin yanı sıra Semâ ve Mevlevîlik dersleri de devam etmektedir.

6) Yeni Mevlevihane Külliyesi (Fotoğraf: M. Sadık Alican)

Mevlevîlikte Semâ

Semâ, Mevlânâ (ö. 1274) zamanında geliştirilerek devam etmiş ancak Mevlânâ belli bir nizamla bağlı kalmaksızın dini ve tasavvufi bir coşkunluk vesilesiyle semâ ve zikri icra etmiştir. Daha sonraları Mevlânâ'nın oğlu Sultan Veled ve onun oğlu Ulu Arif Çelebi zamanından başlanarak Pir Adil Çelebi zamanına kadar tam bir disiplin içine alınmış sıkı bir nizamla bağlanmış, icrası öğrenilir ve öğretilir olmuştur. Semâ, sembolik anlatım olarak insanın "Kâmil İnsan" olma serüvenini, kâinatın oluşumunu, insanın âlemde dirilişini, Allah'a aşk ile niyaz edip ilâhlığını idrak etmesini ve kudret ve kuvvet sahibi olan rabbi karşısında acziyetini kavramasını temsili olarak anlatır. Kâinatta var olmanın esası dönme (hareket) ile başlar. Yaratılmışlar arasındaki ortak özellik zerreden küreye, her birinin yapısını teşkil eden hücrenin hareket etmesi, içerisinde bulunan atomlardaki elektronların, protonların dönmesi, vücuttaki kanın dönmesi, insanın topraktan yaratılıp yine toprağa dönmesi kâinatın tüm hareketliliği ile yaratan rabbini anmasıdır.

Semazen dönmeden önce hırkasını çıkararak ebedi âleme yani hakikate doğar. Sırtında bulunan siyah hırka "kabri", başındaki sikkesi "mezar taşı", üstündeki beyaz renkli tennuresi "kefen"i simgeler. Semazen kollarını çapraz bağlayarak görünüşte "bir" rakamını temsil eder. Yani Allah'ın birliğini ve tevhidi tasdik eder. Semâ ederken kollarını açıp sağ eli rabbine dua edercesine göğe, Hak gözüyle baktığı sol eli yere dönüktür. Bu hareket "Biz bir vasıtayız, Allah'tan aldığımız ihsanı mevcûdata saçarız" anlamını ifade eder. Sağdan sola

7) Yeni Mevlevihane'de Semâ

kalbin etrafında zikrederek bütün yaratılmış olanları ilahi aşk ile kucaklar. Mûsikî şeklinde ayakta dönerek icra edilen bu zikre Semâ veya "mukabele" denir. Zikir esnasında dervişler hareketleriyle çeşitli dini tasavvufi temaları sembolize ederler. Mevlânâ zamanında belli bir düzene bağlı kalmadan coşkunluk vesilesi olarak icra edilen semâ daha sonraki devirlerde yani Sultan Veled ve Ulu Arif Çelebi zamanından Pîr Adil Çelebi zamanına kadar geçen süre içinde belli bir nizam dahilinde yapılır olmuştur. Yani bugünkü haliyle semâ Mevlânâ zamanında değil daha sonraki zamanlarda oluşmuştur (Tenik, Göktaş 2014, s. 173-174).

C- SEMAH

Semah kelimesi, Arapça kökenli bir kelimedir. Semah, Cem ayinlerinde saz eşliğinde söylenen Baktaşî nefeslerine eşlik eden bir ritüeldir. Genel itibarıyla Alevî-Bektaşîlerin Cem içerisinde gerçekleştirdikleri semah, tıpkı semâ'da olduğu gibi müzik eşliğinde yapmış oldukları figürlerle Hakk'a yaklaşma yolu olarak tanımlanabilir. Semah icra eden, hakikati kendinde bütünleştirmiş ve Hak yolunda yolculuğa çıkmıştır şeklinde algılanır. Cem ibadeti, ölmeden önce ölmek, hesaba çekilmeden önce hesabını vermek, ulu divana alını açık yüzü ak olarak, yaratılanların hakkıyla gitmektir. Cemevine ibadete gidilirken abdest alınır, temiz kıyafetler giyilir. Ceme eli boş gidilmez. Herkes maddi olarak gücü neye yetiyorsa yiyecek bir şeyler getirir. Kadın ve erkeğin bir arada bulunduğu cemevinde belli bir oturuş düzeni vardır. Cem ibadetinin ayrılmaz bir parçası olan semah, zakir'in söylediği deyişlere uygun olarak dönülür. Cem ibadetindeki on iki hizmetten biri olan semah bir ibadet biçimidir ve bu nedenle Alevî-Bektaşîler için kutsaldır. Kadın, erkek birlikte dönülür. Sadece kadınların ya da erkeklerin döndüğü semahlar da vardır ancak genellikle kadın ve erkekler birlikte semah dönerler. Çünkü ibadet sırasında kadın-erkek gibi bir ayırım yoktur. Konuyla alakalı bazı kaynaklarda konuyla ilgili şu anlayış vardır; "Alevî-Bektaşî düşüncesine göre, kadın-erkek tartışma kabul etmeksizin eşittir. İkisi elmanın bir yarısıdır. İkisi de Tanrı'ya aynı derecede yakındır. Bu nedenle, cem ayinlerinde kadın ile erkek yan yana oturur ve birlikte semah dönerler" (Coşkun, 2022, s.187-203)

8) Kısas'ta Cem (Fotoğraf: S.Sabri Kürçüoğlu)

1) BEKTAŞİYYE

13. yüzyılda Anadolu'da ortaya çıkan bu ekol, Hacı Bektâş-ı Velî'yi (ö.669/1271) pîr olarak kabul etmektedirler. 15. yüzyılın başlarında Osmanlı Sultanı II. Bayezid'in teşebbüsüyle Balım Sultan'ın önderliğinde resmen teşkilatlanan tasavvuf ekolüdür. 16. yüzyıldan itibaren devletin resmen tanıdığı ve desteklediği Bektaşîyye, Osmanlı tasavvuf geleneğinde önemli bir yer edinmiştir. Hacı Bektâş-ı Velî yüzyıllardır Bektaşîlerin ve Alevîlerin inanç dünyalarında, Hz. Ali'den sonra en önemli şahsiyet olarak yerini almıştır. Hacı Bektâş-ı Velî'nin "Velâyetnâme" adlı eseri de Bektaşî ve Alevî inancına mensup insanların temel tarikat kitabı olarak kabul görmüştür. Tasavvufun müslüman Türk kültürüne canlılık ve renk kattığı ve zengin bir muhteva kazandırdığı bilinen bir gerçek olmakla beraber bu konuda ilk sırayı Mevlevîlik ve Bektaşîliğin aldığı kabul etmek lâzımdır. Mevlevîliğin daha kuruluşundan itibaren geniş çapta münevver zümreler ve yüksek idarî muhitler içinde doğup gelişmesine karşılık, Bektaşîlik yarı göçebe bir çevrede doğmuş ve zamanla kırsal alanlardan kasaba ve şehirlere intikal etmiştir. İşte Bektaşîliğin bütün tarihî tekâmülü müddetince kültür yapısını bu sosyolojik faktör tesir altına almıştır.

Bazı kayıtlarda ve mezar taşlarında üç Bektaşî zatının Urfa'da Bektaşîyye ekolünün hizmetini verdiği dair malumat vardır. Bunlardan Muhammed Salih Yekta (ö.1859), Urfa'da Debbaghâne/İbrâhimiye Medresesi'nde eğitimini almış sonra da Bektaşîyye tarikatına intisap etmiş, Zamanla Bektaşî dedeliğine yükselerek yıllarca hizmette bulunmuştur. Mezarı Mevlîd-i Halil Camii haziresindedir. Bilinen diğer Bektaşî siması,

Ma'rufî'dir. Bu şahsın ölüm tarihi kayıtlarda yoktur. Yalnız 1842 yılında Urfa'da doğduğu rivayet edilmektedir. Ma'rufî, Baktaşîyye tarikatına intisap ederek şeyhliğe kadar yükselir. Aynı zamanda iyi bir şâirdir. Diğer Baktaşî siması ise İsmail (ö.1914) adlı zattır. Genç yaşlarında Baktaşî tarikatına intisap edip, kısa zamanda yükselerek şeyhlik görevini üstlenir. Bu zat da çok iyi bir şâir olarak bilinmektedir (Tenik, 2021, s. 215-217).

Bektaşî araştırmacısı Hasluck'un verdiği bilgiye göre, Urfa'nın da içinde bulunduğu el-Cezîre bölgesindeki Baktaşî tekkelerinin gerçek manada tekke olmayıp diğer yerlerden mukaddes makamları ziyarete gelen Baktaşîler için konaklama amacıyla kullanılan mekânlardır. Baktaşîliğin ne zaman kiminle Urfa'ya geldiği konusunda kayıtlarda bir bilgi mevcut değildir. Fakat Urfa'da yüzyıllardır Baktaşîlik geleneğinin var olduğu bir hakikattir. Urfa'da Kıyas, Sırrın ve Akpınar gibi mahallelerde Baktaşî-Alevî inancına, ekolün geleneğine mensup insanlar yıllardır buralarda yaşamakta ve geleneklerini sürdürmektedirler. Bu yerleşim birimlerinde Alevî-Bektaşî kültürü birçok yönüyle devam etmektedir. Günümüzde bile Urfa merkez başta olmak üzere Kıyas, Sırrın ve Akpınar'da birer cem evi bulunmaktadır. Bu mekânlarda deyişler, semahlar, dualar büyük bir cezbeye yerine getirilmektedir. Saha araştırması yaptığımız yakın tarihte cem sohbetine katılarak, burada büyük bir iştiyakla icra edilen semaha şahit olduk. Ayrıca buralardaki Baktaşî-Alevî mûsikîsi oldukça geçmişe dayanmaktadır. Tarihten günümüze kadar Urfa'da Baktaşîyye ekolüne mensup birçok mûsikîşinas da yetişmiştir. Bu ekolün mensupları günümüzde de Urfa'da yukarıda ismi zikredilen yerleşim bölgelerindeki cemevlerinde bu geleneği sürdürmektedirler.

Baktaşîlikte Zikir (Semah)

Bütün Bektaşî âyin ve erkânı, "dört kapı-kırk makam" şeklinde ifade edilen meşhur tasavvufî telakkiye dayandırılır. Kul ancak şeriat, tarikat, mârifet ve hakikat kapılarını ve her kapıdaki on makamı geçerek Hakk'a ulaşır. Bütün âyin ve erkân kulun bu yolculuğunu temsil eder. Bektaşî dervişleri gizli zikir/kalbî zikir ashabından olduklarından bu tarikatın şeyhleri halifelerini posta oturturken veya onlara hilâfet verirken öteki şeyhleri davet etme ve toplantılar yapma yönüne gitmemişlerdir. Alevî-Bektaşîler'de zikir, Dede'nin gözetiminde

ve hizmet sahiplerine verdiği dua ile başlar. Alevîlikte her dedenin verdiği duadan sonra farklı "dâra"lar vardır. Yeni bir dâra geçişte, Dede farklı dualarda bulunur ondan sonra "samahçılar" ve sazcular farklı elfazlarla zikrederler. Duadan sonra hizmet sahipleri hizmetlerinin başına giderler. Her hizmette hizmetçi farklı dilekte bulunur, Dede farklı duada bulunur. Cemde söylenen nefesler ve düvaz, bölgelere veya zâkirin (âşık, ozan) bilgisine göre değişir.

Alevî-Baktaşîlerde, Dede'nin duasından sonra zikir olarak okunan elfazlar şunlardır: "Allah, Allah", "Allahu Ekber, Allahu Ekber, Lâ İlâhe İllâllahu Vallâhu Ekber, Allahu Ekber ve Lillâh'ilhamd" bu cümle üç kez tekrarlanır. Zikirde şu salâvat okunur: "Allahümme Salli alâ Seyyidina Muhammed Mustafa, Aliyye'l-Murtaza, Hasanü'l-Müctebâ, Huseyn-i Kerbelâ, Zeyne'l Abâ, Bâkır Bahâ, Cafer Rehnûmâ, Kâzım Mûsâ, Ali Sultan Rızâ, Muhammed Takî, Ali Nakî, Hasan Askerî, Muhammed Mehdî." Okunan diğer salâvat şöyledir: "Allahümme Salli alâ Seyyidina Muhammed ve 'alâ Al-i Muhammed." Tevhîd zikrine gelince, cemaatın tümü tempo tutarak "Lâ İlâhe İllallah" derler ve tempoya uyarak iki tarafa vecd ve hûşu içinde dalgalanırlar. Tevhîd, Alevî-Baktaşî ritüelinin temel kurallarındandır. Zâkirler, Dedenin yaptığı her duadan sonra farklı sayılarda nefes, mirâclama, gülbenk ve düvaz söylerler. Miraçlama esnasında semaha kalkılır. Bu nefes ve düvazlardan sonra "Allah, Allah" ism-i şerifi tekrarlanır (Tenik, Göktaş 2014, s. 177).

D- URFA'DA TEKKELER

Tekke kelimesi, Arapça "v-k-e" kökünden gelen "tekye/tekke" kelimesi; "dayanılacak, güvenilecek yer" anlamına gelen mekânlardır. Tekkelerde verilen terbiyenin günümüzde bilindiği şekliyle, tarikat ehlinin bir araya gelip sadece zikir gibi ritüellerin icra edildiği yerler değildir. Aynı şekilde bazı kişilerin ifade ettiği gibi, "işsiz-güçsüz kişilerin, vakit geçirmek için toplandığı yerler" şeklinde tanımlamalar da objektif bir tespit değildir. Bunun içindir ki halk, "tekye" lerde ilâhî hayatın icrasını gördüğü için buraları huzur ve güven yerleri olarak kabul ederek rağbet göstermiştir. Osmanlı toplumunda tekkelerin icra ettiği görevlere bakıldığında da tasavvuf ekollerinin asıl fonksiyonlarının icra edildiği mekânlar olmuştur. Osmanlı Devleti'nin kuruluş tarihinde tekkeler hem çok önemli bir sosyal hayat kurumu

hem imar ve iskân aracı hem de önemli bir eğitim, sanat, mimari ve yardım kurumu olarak toplumsal yaşamda etkin bir rol oynamışlardır. Bir başka deyişle, o dönemin şartlarında tarikatlar devletin düzenini sağlayan önemli bir eğitim, sanat, zanaat, güvenlik vb. kurumlar olmuşlardır. Nitekim Osman Bey'in kuruluş döneminde medrese ve tekkeyi külliye şeklinde bir arada inşa etmesi diğer ilim sahipleri ile Şeyh Edebali'ye aynı hürmet ve bağlılığı göstermesi, Edebali'nin elinden gaza kılıcını kuşanması ve aynı şekilde kızıyla evlenmesi Osmanlı Devleti'nin harcının tasavvufu inşa edildiğinin göstergesidir (Tenik, 2025, s. 141-143).

1) Şeyh Mesleme et-Teberdârî Tekkesi

Şeyh Müslüm et-Teberdârî (ö.466/1074) olarak bilinen zat, Şeyh Mesleme b. Na'me es-Serucî el-Abbâsî'dir. Şeyh Müslüm'ün vefat tarihi bazı kaynaklarda 1170 olarak verilen vefat tarihi yanlıştır. Bu zâviye, Anadolu'da inşa edilen en eski zâviyelerden birisidir. Zâviyenin ismi, 1520 tarihli Tapu Tahrir Defteri'nde Suruç nahiyesinde 6 köy ismi geçmektedir ki bunların nüfusça en kalabalık olanı, "Zâviye-i Şeyhmüslim" adını taşıyan köydür. O dönemdeki kayıtlara göre, Suruç nahiyesinin en kalabalık köyüdür. Bu da halkın Şeyh Müslüm Teberdârî'ye gösterdiği hürmetin bir neticesidir. 1551 tarihli Birecik Kanunnamesi'nde Şeyh Müslüm Zaviyesi'ne hizmet eden ailenin "Cemâati Şeyhân-ı Abbâsiyan" olduğunu, bunların bazılarının ellerinde tevliyet berati bulunduğunu, ayrıca ziraatle uğraştıkları görülmektedir. Elde ettikleri ürünler ve hayvanlar üzerinden vergilerini vermekte ama "avarız-ı divaniye"den ve "tekâlif-i örfiye"den muaf tutulmaktadırlar. Yani zâviyesine hizmet eden ailenin Abbasî soyundan olduğu ve Kanunî Sultan Süleyman döneminde bu ailenin nesep tespiti yapıldıktan sonra kendilerine meşâyih beratının yanı sıra resmi bazı muafiyetler tanındığı belirtilmektedir (Buğan, 1990, s. 30-32).

Şeyh Müslüm, Suruç'a bağlı Ziyaret Köyü'nde doğar. Tekkesinde devamlı olarak mürîd yetiştirmiştir. Bu mürîdler içinde Şeyh Akil el-Menbicî de vardır. Tekke ve zâviyelerin Cumhuriyet döneminde yasayla lağvedilmesine kadar, maaşlı bir postnîşin bu zâviyenin hizmetini üstlenir. Bu postnîşinler hizmetlerini tasavvuf adabına göre icra etmedikleri gibi, herhangi bir şeyh müsaadesiyle de vazifeli kişiler değildi. Sadece zaviyenin bakım görevini yerine getiriyorlardı. Halkın Şeyh

Müslüm türbesine olan rağbeti kesintiye uğramadan günümüzde de devam etmektedir.

Zâviye, 1168 yılında, içinde cami, tekke olmak üzere bir külliye şeklinde inşa edilmiş. Külliyenin etrafı Selçuklu ve Osmanlı dönemlerine ait mezarlarla çevrilidir. IV. Murat'ın 1638 yılında Bağdat'a giderken buraya uğrayıp, camiyi genişletmek için emir verdiği ve caminin bugünkü şeklini aldığı rivayet edilmektedir. Külliyenin diğer bölümlerinin duvarları moloz taş ve harçla yapılmış, dış yüzeyleri kesme taşlarla kaplanmış, tavan tek kubbeye örtülmüştür. Külliyenin giriş kapısının sağ duvar yüzünde kalın ve çok şeffaf, 25x 35 cm büyüklüğünde siyah bir taş bulunmaktadır. Ziyaretgâh olarak kullanılan yerin ilk girişinde bir bölme ile ayrılan küçük odanın içinde yeşil örtülerle kapalı sandukada Şeyh'in mezarı vardır. Bitişindeki ikinci sandukanın ise, Şeyh Müslüm'ün oğlu Name'ye ait olduğu söylenmektedir. Şeyhin türbesinin kitabesine göre, bu türbenin 1538 yılında Şeyh Hasan isimli bir zat tarafından yaptırıldığı yazılmaktadır. Camii, türbe ve zâviyenin mimarisi Selçuklu mimari tarzını andırmaktadır. Bu tekke, Harran ve Urfa bölgesinde ilk inşa edilen mekân olmasının yanı sıra Hayât el-Harrânî tekkesi gibi varlığını ve halk üzerindeki tesirini günümüzde de sürdüren nâdir tekkelerdendir (Tenik, 2021, s. 307-308).

9) Hayat El Harrani Tekkesi (Fotoğraf: S.Sabri Kürkçüoğlu)

2) Hayât el-Harrânî Tekkesi

Şeyh Hayât el-Harrânî'nin (ö.581/1185) tekkesi, türbesi ve mescidi, eski Harran şehir surlarının kuzeybatısındadır. Mescid ve zâviyenin günümüze kadar birçok defa restore edildiği, türbe ve mescidin duvar

10) Mevlid-i Hâlil Tekkesi (Fotoğraf: S.Sabri Kürkcüoğlu)

payelerindeki izlerden belli olmaktadır. Ünlü gezgin İbn Cübeyr, 1184 yılında Harran'a uğrayıp Şeyh Hâyât'ın zâviyesini ziyaret ettiğinde, Şeyh'in yaşının seksenin üzerinde olduğunu kaydeder.

Bazı araştırmacılar bu külliyenin, küçük bir cami, türbe ve tekkeden mevcut olduğunu ve Eyyubiler döneminde inşa edilen bir kubbe ile örtüldüğünü iddia ederler. Aynı zamanda, türbenin Şeyh Hayât el-Harrânî'nin oğlu Ömer tarafından 1196 tarihinde yaptırıldığı da söylenmektedir. Türbenin üzerinde bulunan kitabe, daha sonra mescidin giriş kapısı üzerine konulmuştur. Bu kitabede, türbenin Şeyh'in vefatından 10 yıl sonra yani 1195 tarihinde, şeyh, salih, zâhid, âbid vasıflı Hâyât b. Kays oğlu Ömer ve kardeşi Ebubekir ve kız kardeşinin oğlu Ali tarafından yaptırıldığı yazılıdır. Fakat Harrânî'nin yıllarca hizmet verdiği tekke, farklı zamanlarda birçok tadilat geçirerek hem tekke hem de kendisinin yaşadığı tasavvuf kültürü günümüze gelmiştir. Harrânî, kendi döneminde Urfa'nın da topraklarında bulunduğu Harran bölgesinin en sevilen ve hürmet edilen şeyhi olarak bilinmekte ve yaşadığı sürece her gün birçok insanın kendisini ziyaret edip hayır-duâsını aldığı bir şahsiyettir. Harrânî'nin şöhreti sadece yaşadığı dönemle sınırlı kalmamış günümüze kadar İslam coğrafyasının birçok bölgesinde tasavvufî kişiliğini duyan sayısız insan tarafından ziyaret edilmiş ve edilmektedir. Vefatından sonra kendisine ve yaşadığı ilâhî kurbiyet hâline olan bağlılık asırlardır aynı şekilde devam eden nadir tasavvuf şahsiyetlerden birisidir. (Tenik, 2021, s. 308-309).

3) Mevlid-i Hâlil Tekkesi/Dede Osman Avnî Kâdirî Tekkesi

Bu zâviyenin Eyyubiler döneminde inşa edildiği rivayet edilmektedir. Fakat kimin tarafından hangi tarikatın zâviyesi olarak yapıldığı hakkında elimizde herhangi bir bilgi yoktur. Yalnız Osmanlı Sultanı Kanuni Süleyman'ın bu zâviyeyi Mevlid-i Halil Camii'ne vakfettiği konusunda rivâyetler vardır. Yaptığımız araştırmaya göre bu zâviye, ilk olarak Kadîri tarikatı şeyhi Dede Osman Avnî Efendi (ö.1300/1883) tarafından kullanılmıştır. Urfa Şer'i Mahkeme sicillerinde bu zâviyede Dede Osman Efendi'nin hizmet ettiği şu şekilde kayıtlıdır: "Medi-ne-i Urfa'da vaki 'Ayn-ı Halilürrahman aleyhisselam civarında Mevlid-i Halil aleyhisselam zaviyesi vakfından olmak üzere senevî 1500 kuruş vazife ile meşihat cihetine bila-berat teamül-i kadim vechiyle mutasarruf olan tarikat-ı aliye-i Kadiriye hulefasından ve meşahir-i sulahadan 70 seneden beri zaviye-nişin ve tarik-i zühd ve takvada ifnayı vücud etmiş Mevlâna Dede Osman Efendi İbn Abdal Muhammed Efendi İbn Dede Eyyüb Efendi kaddasallahu taala esrarehum hazretleri bundan akdem bila-veled vefat edip rahmet-i mezkure-i mahlu-le ve hizmet-i lazimesi muattal kalmakla..."

Evliya Çelebi, Seyahatnamesinde bu Halilürrahman Camii'nden "İbrahim Halil Tekkesi" olarak bahseder ve şöyle der: "Tekkenin içinde bir kaynak vardır ki, Nemrud, Hz. İbrahim'i atmak için yaktığı ateşin olduğu yerden çıkmıştır. IV. Sultan Murad, Bağdat seferine giderken bu tekkeyi ziyaret edip iki balık yakalatarak kullaklarına birer altın küpe takmıştır." Evliya Çelebi şöyle devam eder: "Bir adam yedi gece, yedi gün bu tekkeyi ziyaret etse muradı olur" derler. Saf suyundan içenler Allah'ın emri ile çarpıntı illetinden kurtulurlar. Bunun için Urfa halkında çarpıntı olmayıp sağlam olurlar." Evliya Çelebi'nin sözünü ettiği kaynak, caminin batısına bitişik tromplu kubbeli mekânda bulunan su olup Şanlıurfa halkı burasını "Ağ Balık" adıyla ziyaret etmektedir. Eskiden dilek yazılı kâğıtlar buradaki suya atılır, Ak Balık'ın bu kâğıdı kapıp götürmesi halinde o dileğin gerçekleşeceğine inanılırdı. Evliya Çelebi, İbrahim Halil Tekkesi'nin bir de imaretinin bulunduğundan söz etmektedir (Tenik 2021, s. 319-320).

Dede Osman Efendi, Erbil'de Kadîri tarikatı Hâliyye kolu şeyhi Hâlis Tâlebânî'den tasavvuf terbiyesi ve hilafeti aldıktan sonra Urfa'ya dönüp burada hizmet

etmeye başlar. Bundan dolayı da halk arasında bu zâviye “Dede Osman Avni Efendi Tekkesi/Dergâhı” olarak da bilinir. Dede Osman, yıllarca her dönemde bu tekkede sayıları 40’ın üzerinde olan birçok müridi Kadirî tarikatı terbiyesi ile yetiştirir. Bugün hâlâ bu dergâhta sabah namazından sonra tarikatın evrâdıyla zikir yapılmaktadır. Halktan herkesin ilgisini çeken bu zikir yüzyıllardır kesintisiz olarak devam etmektedir.

4) Nakşî-Hâidî Muhammed Şükrü Kılınç Efendi Tekkesi ve Zikiri

Muhammed Şükrü Efendi, son dönemde Urfa’nın bilinen ve tanınan önemli tasavvuf şahsiyetlerindedir. Urfa’nın sevilen ve hürmet gören Nakşî-Hâlidî şeyhlerindedir. Sûfi hâli ve ilmiyle insanların hürmetini ve muhabbetini kazanan bir zattır. Şeyh Muhammed Şükrü Efendi, 1905 yılında Adıyaman’ın Akpınar nahiyesine bağlı Şiraz köyünde dünyaya gelir. Eğitimini Urfa’da alır. Dönemin âlimlerinde eğitimini aldıktan sonra tasavvuf terbiyesi alır. Şükrü Efendi, Abdülkerîm Arvâsî’ye intisab eder. Şükrü Efendi, yıllarca irşad hizmeti verdikten sonra 1985 tarihinde vefat eder. Halkın teveccühünü kazanarak her kesimden insanların muhabbet ve hürmetine mazhar olan Şükrü Efendi, büyük bir katılımla kılınan cenaze namazından sonra naaşı Urfa-Akçakale yolu üzerinde yapımını bizzat üstlendiği “Hazreti Hamza Camii’nin” haziresine defnedilir. Günümüzde de Muhammed Şükrü Efendi’nin tasavvuf yaşayışını sürdüren ve kabrini ziyaret ederek kendisini yâd eden birçok kişi vardır

Şükrü Efendi, intisâb edenlerden önce, Nakşibendiyye’nin temel esasları açısından bazı şartların yerine getirilmesini istemiştir. Öncelikle o kimsenin namazlarını uzun süredir dosdoğru kılıyor olmasına dikkat etmesini tavsiye edermiş. Tarıkata girecek olan kişi öncelikle gusül abdesti alıp iki rekât tövbe namazı kılması istenir. Ardından da kişinin kendisi istihâre namazıyla yatması ve şayet hayırlı bir şey görürse müridliğe kabul edilir. İstihârede şer bir şeyi görmesi durumunda ise istiğfar çekmesi tavsiye edildikten sonra tekrar istihâre namazı kılması istenir. Mürid olarak kabul edilen kimseye öncelikle neler yapması gerektiği anlatılır ve ardından da yerine getirmesi gereken zikirler ve diğer ibadetler bir kâğıtta yazılı olarak kendisine verilir.

Mürîd olan kimseye âdâb kitapları, Allah dostlarının hayatları ve tasavvuf kitapları okutulur. Mürid, yaptığı

zikirde öncelikle yirmi beş defa “estağfurullah el-Âzim,” ardından yirmi beş defa “salavât”, üç “Fatıha” ve on bir “ihlâs” okuyup ardından da beş bin defa “Allah” zikri çeker. Bu birinci ders olarak geçmektedir. Bu zikirlerin teheccüd namazından sonra yapılmasına dikkat edilmesi tavsiye edilir. Zikir icra edildiği esnada mürid kibleye dönerek gözlerini kapatır ve dil damağa yapışık şekilde başında beyaz bir örtü ile zikir çeker. Birinci dersi bitirmiş olan mürid ikinci derse geçer ki bu da letâif dersleridir. Birinci dersteki gibi kibleye dönülür ve gözler kapatılıp dil damağa yapıştırılarak yedi letâif üzerinde “Allah” zikri çekilir. Bu “yedi letâif”; kalp, ruh, sır, hâfi, ahfâ, nefsi nâtuka ve zikr-i küllidir. Kalp letâifi, sol göğsün iki parmak altındadır. Ruh ise, sağ göğsün iki parmak altındadır. Sır, sol göğsün iki parmak üstünde, hâfi ise sağ göğsün iki parmak üzerindedir. Ahfâ, dört letâifin tam ortası, nefsi nâtuka, ahfâdan yukarı çıkarak iki kaşın ortasında yer alır. En son ise zikr-i kül gelir ki o da zikrin bütün vücuda yayılması anlamına gelmektedir. İşte mürid her bir letâif üzerinde on bin tane “Allah” zikri çekmektedir.

Şükrü Kılınç kolunun yaptığı zikirlerden biri de “rabita-i mevt” tir. Tekrar aynı şekilde ölüm rabitası yapılırken mürid, ölüm aşamalarını sırasıyla bir bir tefekkür etmektedir. Ölmesi, yıkanması, kefenlenmesi, kabre konulması ve sonrası tefekkür edildikten sonra dil damağa yapıştırılarak elde küçük ve sık dokunulmuş bir tespih ile el kalbin hizasına getirilmekte ve derin bir nefes alınarak nefes tutulmakta, tespihin sonuna kadar “Allah” lafzı çekildikten sonra nefes bırakılmaktadır. Sonrasında ise “Allah’ım maksadım Sensin ve Senin rızanı istiyorum.” denilerek dua edilmektedir.

Nakşibendilikte önemli bir yere sahip olan hatme, Muhammed Şükrü Kılınç kolunda her cuma gecesi yapılmaktadır. Hatmede Hz. Ebu Bekir’den Muhammed Şükrü Efendi’ye kadar silsilede ismi bulunan şeyhlerin hepsinin ruhuna fatiha ve yapılan zikirlerin sevabı hediye edilir. Her pazartesi akşamı da ayrıca tüm halka açık sohbetler verilmektedir. Pazartesi dışında da ayrıca farklı günlerde birçok farklı yerde sohbet verilmektedir. Tüm halka açık bir şekilde herkesin seviyesine göre ve sohbe katılanların anlayacağı bir dille sohbet verilmektedir. Sohbet anında cezbe, vecd gibi hâlleri yaşayan birçok kimseye de karşılaşılır (Tenik, 2021).

5) Kadirî Şeyh Sode'nin Tekkesi ve Zikir İcrası

Muhammed Sode Karakuş, Urfa'da herhangi bir ekolde icâzet almadan 1940 yılında gördüğü rüya üzerine bir evi tekkeye dönüştürerek vefat ettiği 1998'e kadar Kadirî zikri icra etmiştir. Şeyh Sode, tekke zikrini kendi avlulu evinin bir odasında müridleriyle birlikte icra ederdi. Şeyh Sode'nin tekkesinde icra edilen zikir, ferdî ve cemaat olarak iki şekilde ifa edilirdi. İcra edilen ferdî zikir, "vazife" olarak isimlendirilir. Şeyh Sodey Tekkesi'ne intisâb edenlere günlük vazife olarak; 100 kez "besmele", 100 kez "kelime-i tevhîd", 100 kez "ya Hayy ya Kayyûm ya Allah", 100 kez "ya Rahman ya Rahîm" ve 100 kez "estağfirullahel-âzîm" elfazları zikir olarak verilir. Şeyh Sode Tekkesi'nde icra edilen zikir esnasında görevli olan müridler vardır. Zikri idare eden mürid, "Peşeng" ismiyle anılır. Bu görevi şeyh ya da vekili üstlenir. Zikir esnasında zâkirleri kontrol eden kişiye "devriye" ya da "gözcü" denir.

Kâdiriyye'nin bütün kollarında olduğu gibi Şeyh Sodey Tekkesi'nde de zikir cehrî/sesli olarak icra edilir. Bu tekke de iki farklı zikir uygulanır. Bu zikirler tesbih zikri ve def ile icra edilen zikirdir ki bu zikir aynı zamanda "âlem" olarak isimlendirilir. "Âlem" ifadesi diğer Kâdirî ekolü kollarında ve diğer tasavvuf ekollerinde yaygın olarak görülmez. Tesbih zikrinin uygulanması şu şekildedir: Tekke, gece lambası aydınlığına getirilerek loş bir ortam oluşturulur. Zikir önce huşû ile başlar daha sonra zâkirler cezbeye gelerek zikir çoş haliyle devam eder. Zikrin nihayetine doğru başta zikri idare eden peşeng olmak üzere zikirdeki tüm görevliler tarafından kelime-i şehadet yüksek sesle telaffuz edilerek zâkirlerin sakinleşmesi sağlanır. Yaklaşık bir saat süren bu zikir, müridlerden birisinin aşır okumasından sonra yapılan duâ ile son bulur. Müridlere göre esas zikir tesbih zikridir. Bu zikirde her hafta perşembe akşamı icra edilen haftalık periyodik zikir cemlerinde değil, sadece kandil gecelerinde icra edilen bir zikirdir.

Şeyh Sodey Tekkesi'nde okunan mevlîdin sözleri, makamı ve usulü Anadolu'nun diğer bölgelerinde okunan mevlîdlerden farklı olması "âlem" gibi def eşliğinde okunduğu için dışardan tarikat zikrine katılan birisi tarafından fark edilmesi zordur. Aradaki fark, âlem zikrine fâtiha ve deflerle zikre başlandıktan sonra kasideler, methiyeler, gazel ve hoyratlar okunarak zikre devam edilir. Mevlîd zikrine ise, salâvat getirilerek

başlanır ve zikrin ilk bölümü defsiz icra edilir. Bu tekke âlem ve mevlîd zikri esnasında semâ icra edenler, "mendûhî" ya da "memdûhî" ismiyle anılır.

Urfa'da Şeyh Sode gibi tarikat tekkelerinde hem Kâdiriyye hem de Rifâiyye'de zikir erkânı yerine getirilir. Bu gibi tekkelerde bazen Kâdirî zikri bazen de Rifâî zikri önce icra edilir daha sonra diğer tarikatın zikri ikmal edilir. Bunun sebebi de Urfa'da alaylı olarak bilinen tekke şeyhleri "ihvan" ayrımı yapmaksızın her ekolün ehline kucak açtığı gibi, diğer tasavvuf ekollerinin zikir elfazları da dostluğun ifadesi olarak zikir meclislerinde icra edilir. Diğer bir sebep de her iki tarikatta da zikrin cehrî olarak icra edilmesidir. Bu sebeple Şeyh Sodey Tekkesi'nde Rifâî tarikatının kollarında uygulanan "debbus" zikri uygulanmaz (Tenik, 2021, s. 104-113).

KAYNAKÇA

- Coşkun, Gamze. "Alevilikte Cem ve Semah'ın Kaynağı Olarak Görülen Miraç Hadisesi Ve Kırklar Cemi". *Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi*, 103 (Eylül 2022), ss.187-203.
- Kürkçüoğlu, Cihat. (1996). 1650-1740 Arası Urfa Mevlevihânesi, II. Milletlerarası Osmanlı Devletinde Mevlevihâneler Kongresi: SÜ Türkiyat Araştırmalar Dergisi (özel sayı), ss. 300-310.
- Kürkçüoğlu, S. Sabri. (2024). Şanlıurfa'da Mevlevilik ve Mevlevihane, Semih Ofset, Ankara.
- Özel, A. M. (2010). Şâzeliyye, Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi, 38/387-390. Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları.
- Tanrıkorur, Ş. Barihüda. (2004). "Mevlevîyye", TDV İslam Ansiklopedisi, C. 29, s. 469.
- Tenik, Ali. (2025), Tasavvuf Sosyolojisi, Ensar Neşriyat.
- Tenik, Ali. (2021). Urfa'da Tasavvuf ve Tarikatlar. Nizamiye Akademi Yayınları.
- Tenik, Ali. ve Gökteş, V. (2014). Allah'la Varolmanın Yolu Zikir. İlahiyat Yayınları.
- Tenik, Ali. (1998). Ahmed Zerrûk el-Fasî'nin Hayatı Eserleri ve Tasavvufî Görüşleri. (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi). Harran Üniversitesi.
- Tenik, Ali. (2002). "Sosyo-Psikolojik Açından Zikir ve Şanlıurfa Dergâh Camii Örneği", Tasavvuf İlmi ve Akademik Dergisi, 3 (8), ss. 97-116.